

ارزیابی عملکرد دستگاه‌های حوزه قرآنی کشور در زمینه حمایت از حلقه‌های میانی

جمهوری اسلامی ایران
وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی

سازمان اوقاف امور خیریه

شورای ملی اوقاف و امور خیریه
شورای توسعه فرهنگ قرآنی

پیشانی‌نامه، بک‌پس، و سایر دست‌نویس‌های قرآنی

لله الحمد لله الرحمن الرحيم

تاریخ انتشار:

۱۴۰۴/۱۰/۲۴

شماره مسلسل:

۲۱۲۴۳

مرکز پژوهش‌های
مجلس شورای اسلامی

عنوان گزارش:

ارزیابی عملکرد دستگاه‌های حوزه قرآنی کشور در زمینه حمایت از حلقه‌های میانی

نوع گزارش: طرح / لایحه □، راهبردی □، نظارتی ■، پیش‌نویس قانونی □

نام دفتر:

مطالعات فرهنگی و آموزش (گروه دین، ارشاد اسلامی و اوقاف)

تهیه و تدوین کنندگان:

احمد جمالی گندمانی، سینا عصاره‌نژاد دزفولی

مدیر مطالعه:

سینا عصاره‌نژاد دزفولی

ناظر علمی:

موسی بیات

ناظر علمی خارج از مرکز:

حامد جوکار (استادیار و عضو هیئت علمی گروه معارف اسلامی دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره))

اظهار نظر کننده داخل مرکز:

سعید شفیعا (معاون دفتر مطالعات آموزش و فرهنگ)

اظهار نظر کنندگان خارج از مرکز:

محسن آمره (مسئول قرارگاه جلسات خانگی قرآن)، علی مقنی نصرآبادی (عضو هیئت امنای جامعه قرآنی عصر)، محمدحسین فریدونی (دکترای مدیریت آموزش عالی و پژوهشگر حوزه دین)، حامد فتحعلی‌خانی (مدیر امور تحلیل‌های راهبردی مرکز رصد، برنامه‌ریزی و ارزیابی دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی)، محمد انجم‌شعاع (مدیرعامل اتحادیه کشوری مؤسسات و تشکلات قرآن و عترت)، محمدحسین فدوی (مدیرکل ارتباطات معاونت قرآن و عترت وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی)، رضا سلامت‌پناه (دکترای تاریخ ایران و معاون مرکز رصد، برنامه‌ریزی و ارزیابی دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی)، علیرضا شعبانی‌فرد (فعال و صاحب‌نظر امور قرآنی)، ابراهیم کرمانی‌نژاد (مدیرکل سابق دفتر برنامه‌ریزی، آموزش و توسعه مشارکت‌های امور قرآن و عترت)، زهرا فیضی (پژوهشگر جامعه‌شناسی جهاد دانشگاهی)، علی تقی‌زاده (رئیس سازمان دارالقرآن سازمان تبلیغات اسلامی)، محمدتقی میرزاجانی (معاون آموزش، پژوهش و ارتباطات شورای عالی قرآن سازمان صدا و سیما)، محمد ضرغام (معاون آموزش مرکز امور قرآنی سازمان اوقاف و امور خیریه)

صفحه‌آرا:

سیده فاطمه ابوطالبی

ویراستار ادبی:

زهرا عطاردی

واژه‌های کلیدی:

- حلقه میانی
- مردمی‌سازی فرهنگ
- فعالیت قرآنی
- دستگاه‌های قرآنی
- فرهنگ قرآنی

تاریخ شروع مطالعه:

۱۴۰۴/۰۲/۰۱

فهرست مطالب

چکیده.....	۶
خلاصه مدیریتی.....	۷
۱. مقدمه.....	۹
۲. مفهوم‌شناسی پژوهش.....	۱۱
۲-۱. تعریف عملیاتی «حلقه میانی».....	۱۱
۲-۲. تعریف عملیاتی «نهضت قرآنی».....	۱۲
۲-۳. تعریف عملیاتی «حلقه‌های میانی حوزه نهضت‌های قرآنی».....	۱۳
۳. مقوله «حلقه میانی» در آیین اسناد سیاستی و تقنینی حوزه قرآن.....	۱۳
۴. عملکرد دستگاه‌های حوزه قرآن در زمینه حمایت از حلقه‌های میانی.....	۱۸
۴-۱. اتحادیه کشوری مؤسسات و تشکل‌های مردمی قرآن و عترت.....	۱۸
۴-۲. بنیاد فرهنگی - اجتماعی خاتم‌الاولیاء (عج)؛ جامعه فرهنگی - قرآنی امام عصر (عج).....	۲۱
۴-۳. سازمان اوقاف.....	۲۳
۴-۴. سازمان جهاد دانشگاهی.....	۲۵
۴-۵. سازمان دارالقرآن سازمان تبلیغات اسلامی.....	۲۷
۴-۶. شورای عالی قرآن سازمان صداوسیما.....	۳۰
۴-۷. وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.....	۳۲
۵. نتیجه‌گیری و ارائه پیشنهادها.....	۳۴
۵-۱. عدم تبیین مفهومی «حلقه میانی» توسط سیاستگذاران و ابهام مفهومی آن در اسناد تقنینی.....	۳۴
۵-۲. آسیب «غلبه رویکرد تصدی‌گری بر رویکرد حمایت‌گری و پشتیبانی» در نسبت به حلقه‌های میانی.....	۳۴
۵-۳. عدم آگاهی‌بخشی لازم به نهادهای مردمی نسبت به ظرفیت‌الگوی حلقه میانی توسط سیاستگذاران.....	۳۴
۵-۴. عدم نقش‌دهی لازم به حلقه‌های میانی در برنامه‌های ملی.....	۳۴
۵-۵. تغییر رویکردهای حمایتی با تعویض مدیران، در غیاب چارچوب‌های سیاستی کلان و میانی.....	۳۵
۵-۶. کم‌توجهی به پرورش نیروی انسانی توانمند در حوزه حلقه‌های میانی عرصه قرآنی کشور.....	۳۵
۵-۷. تعارض فرهنگ نتیجه‌خواهی زودبازده در دستگاه‌ها با ماهیت دیربازده حرکت‌های مردمی و عمومی.....	۳۵
۵-۸. عدم طراحی شاخص‌هایی برای ارزیابی عملکرد حلقه‌های میانی توسط دستگاه‌های سیاستگذار.....	۳۵
منابع و مأخذ.....	۳۸

فهرست جداول

جدول ۱. مفاد مرتبط با نقش مشارکت‌های مردمی در توسعه فرهنگ قرآنی در میان اسناد بالادستی.....	۱۴
جدول ۲. انواع نهادهای قرآنی مردمی.....	۱۸
جدول ۳. اهم فعالیت‌های اتحادیه کشوری مؤسسات و تشکل‌های مردمی قرآن و عترت طی سال‌های ۱۴۰۰ تا ۱۴۰۳.....	۲۰
جدول ۴. اهم فعالیت‌های جامعه قرآنی عصر از ابتدای شکل‌گیری تاکنون.....	۲۲
جدول ۵. اهم فعالیت‌های سازمان اوقاف در حوزه‌های قرآنی طی سال‌های ۱۴۰۰ تا ۱۴۰۳.....	۲۴
جدول ۶. اهم فعالیت‌های سازمان جهاد دانشگاهی در حوزه‌های قرآنی طی سال‌های ۱۴۰۰ تا ۱۴۰۳.....	۲۵
جدول ۷. اهم فعالیت‌های سازمان دارالقرآن طی سال‌های ۱۴۰۰ تا ۱۴۰۳.....	۲۸
جدول ۸. اهم فعالیت‌های شورای عالی قرآن صدا و سیما طی سال‌های ۱۴۰۰ تا ۱۴۰۳.....	۳۱
جدول ۹. فعالیت‌های وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی در حوزه قرآنی طی سال‌های ۱۴۰۰ تا ۱۴۰۳.....	۳۳

ارزیابی عملکرد دستگاه‌های حوزه قرآنی کشور در زمینه حمایت از حلقه‌های میانی

Doi: 10.22034/mrc.report.21243

چکیده

«حلقه‌های میانی» الگویی به‌منظور ایجاد جریان‌های عمومی منسجم برای مواجهه با مسائل کشور است و نیروهای مردمی را به‌شکلی هم‌افزا به میدان نقش‌آفرینی می‌رساند. از آنجایی که حلقه‌های میانی براساس فلسفه کارکردی خود، ماهیتی «عملیاتی، خرد و میدانی» ندارند، اما بازیگران عملیاتی میدان را حول اهدافی ویژه انسجام می‌بخشند، ضرورت به کارگیری آنها را در عرصه قرآنی که دستیابی به بسیاری از اهداف آن، نیازمند حرکت‌های عمومی، مردمی و کلان است، دوچندان می‌کند.

مسئله گزارش حاضر، ارزیابی عملکرد دستگاه‌های حوزه قرآن در زمینه حمایت از حلقه‌های میانی است. براساس ارزیابی صورت گرفته، چالش‌های این حوزه عبارتند از: «عدم تبیین مفهومی حلقه میانی توسط سیاستگذاران و ابهام مفهومی آن در سطوح اجرایی»، «آسیب غلبه رویکرد تصدی‌گری بر رویکرد حمایت‌گری در نسبت با حلقه‌های میانی»، «عدم آگاهی بخشی لازم به نهادهای مردمی نسبت به ظرفیت حلقه‌های میانی»، «عدم نقش‌دهی لازم به حلقه‌های میانی در برنامه‌های ملی»، «تغییر رویکردهای حمایتی با تعویض مدیران»، «کم‌توجهی به پرورش نیروی انسانی در حوزه حلقه‌های میانی»، «تعارض فرهنگ نتیجه‌خواهی زودبازده در دستگاه‌ها با ماهیت دیربازده حرکت‌های مردمی» و «عدم طراحی شاخص‌هایی برای ارزیابی عملکرد حلقه‌های میانی توسط دستگاه‌های سیاستگذار».

در این راستا، پیشنهادهایی همچون «اصلاح تعریف حلقه‌های میانی در ماده (۱) آیین‌نامه اجرایی بند «د» ماده (۷۵) قانون برنامه هفتم پیشرفت» با توجه به کارکرد این حلقه‌ها در پیوند سطوح مردم-مردم، «توزیع اعتبارات قرآنی بند «ب» ماده (۷۶) قانون برنامه هفتم پیشرفت در قوانین بودجه سنواتی با رویکرد حمایت از حلقه‌های میانی»، «افزایش نقش حلقه‌های میانی در برگزاری رویدادهای سالیانه» و «معرفی و ترویج الگوهای برجسته حلقه‌های میانی» ارائه می‌شود.

شرح/ بیان مسئله

مقام معظم رهبری (مدظله) پس از صدور [بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی](#) و تأکید بر «به اوج رسانیدن» مشارکت مردمی در حل مسائل کشور، «الگوی حلقه‌های میانی» را به عنوان سازوکار تحقق اهداف بیانیه مزبور مطرح کردند. سازوکار «حلقه میانی» الگویی جهت ایجاد جریان‌های عمومی منسجم برای مواجهه با مسائل کلان کشور است و نیروهای متفرق مردمی را به شکلی بهینه و هم‌افزا به میدان نقش‌آفرینی می‌رساند. یکی از زمینه‌های نیازمند به فعالیت حلقه‌های میانی در عرصه‌های دینی کشور، فعالیت‌های حوزه قرآن است؛ زیرا بسیاری از فعالیت‌های قرآنی، از جنس ترویجی و غالب فعالین این حوزه، نیروهای مردمی بوده و دستیابی به بسیاری از اهداف آن، نیازمند حرکت‌های عمومی و فراگیر، کلان، مردمی و البته منسجم است.

لازم به ذکر است؛ تاکنون دستگاه‌های مختلفی در حوزه قرآن، هرچند با عناوینی غیر از حلقه‌های میانی، فعالیت‌های متعددی به منظور تقویت حلقه‌های میانی حوزه قرآن انجام داده‌اند. بند «د» ماده (۷۵) [قانون برنامه هفتم پیشرفت جمهوری اسلامی ایران](#) (مصوب ۱۴۰۳/۰۴/۱۸ مجلس شورای اسلامی) نیز برای اولین بار در لایه قانونگذاری، صراحتاً بر مسئله حمایت از حلقه‌های میانی تأکید کرد و وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی را مکلف کرد تا ظرف مدت یک سال پس از لازم‌الاجرا شدن این قانون، آیین‌نامه اجرایی حمایت و پشتیبانی از جریان حلقه‌های میانی مروج گفتمان انقلاب اسلامی را در حوزه‌های مختلفی، از جمله در حوزه «نهضت‌های قرآنی» به تصویب هیئت‌وزیران برساند. با توجه به تأکید [قانون برنامه هفتم پیشرفت](#) بر موضوع حلقه‌های میانی، مسئله اصلی گزارش حاضر ارزیابی عملکرد دستگاه‌های قرآنی در زمینه حمایت از حلقه‌های میانی است تا از این طریق مهم‌ترین چالش‌های حمایت از این سنخ فعالیت‌ها استخراج شده و براساس وضعیت‌سنجی صورت گرفته، پیشنهادهایی برای بهینه نمودن فرایند اجرایی‌سازی بند «د» ماده (۷۵) قانون مزبور ارائه کند.

نقطه نظرات / یافته‌های کلیدی

اهم چالش‌های حمایت (شکل‌گیری، گفتمان‌سازی و توسعه جریانی) از حلقه‌های میانی در حوزه قرآن عبارتند از:

۱. عدم تبیین مفهومی «حلقه میانی» توسط سیاست‌گذاران و ابهام مفهومی آن در اسناد تقنینی

تا پیش از تصویب [آیین‌نامه اجرایی بند «د» ماده \(۷۵\) قانون برنامه هفتم پیشرفت](#) (۱۴۰۴/۰۶/۲۷ هیئت‌وزیران)، هیچ تعریف واحدی از مفهوم «حلقه میانی» در میان صاحب‌نظران، دستگاه‌ها و فعالان دولتی و غیردولتی عرصه قرآنی کشور وجود نداشت و در حالی که تبیین جامع و مانعی از این ترکیب مفهومی توسط سیاست‌گذاران ارائه نشده بود، این مفهوم به لایه‌های اجرایی وارد شده است.

۲. آسیب «غلبه رویکرد تصدی‌گری بر رویکرد حمایت‌گری و پشتیبانی» در نسبت به حلقه‌های میانی

بسیاری از کنشگران دولتی و حاکمیتی، حلقه‌های میانی را به عنوان «رقیب» و یا «بازوی اجرایی» خود می‌دانند و به دنبال کنترل، استانداردسازی و یکسان‌سازی آنها هستند. این رویکرد مانعی جدی در برابر استقلال، پویایی و خلاقیت این حلقه‌هاست و فقدان اراده جدی برای تغییر نقش از «متصدی» به «حامی» مانعی بزرگ در راستای شکوفایی حلقه‌های میانی حوزه قرآن به شمار می‌رود.

۳. عدم آگاهی بخشی لازم به نهادهای مردمی نسبت به ظرفیت الگوی حلقه میانی توسط سیاست‌گذاران

بسیاری از انجمن‌ها و اتحادیه‌های قرآنی، به دلایلی مانند عدم آگاهی لازم از ظرفیت الگوی حلقه‌های میانی، التفات بی‌ظرفیت عظیم این الگوی فعالیتی نداشته و در نتیجه انگیزه، اهتمام و یا مجالی برای ورود به این سازوکار نقش‌آفرین در توسعه فرهنگ قرآنی نیز ندارند.

۴. عدم نقش‌دهی لازم به حلقه‌های میانی در برنامه‌های ملی

نظر به شناخت محدود برخی از دستگاه‌ها و سازمان‌های متولی از ماهیت، ظرفیت و کارکرد حلقه‌های میانی، سالیانه برنامه‌های ملی قرآنی بسیاری، بدون توجه و نقش‌دهی لازم به حلقه‌های میانی اجرا می‌شود.

۵. تغییر رویکردهای حمایتی با تعویض مدیران، در غیاب چارچوب‌های سیاستی کلان و میانی

در لایه اجرایی و مدیریتی هیچ رویکرد ثابتی در قبال حلقه‌های میانی نضج نیافته است و در موارد متعددی، با تغییر مدیران، رویکردها و رویه‌ها هم تغییر می‌یابد و اقدامات حمایتی مانند سرمایه‌گذاری‌های مالی، انسانی و آموزشی قبلی کاهش یافته و یا از بین می‌رود. این چالش باعث توقف ناگهانی بسیاری از فعالیت‌ها و فصلی شدن آنها، سردرگمی و کاهش تمایل کنشگران به فعالیت در این عرصه، به دلیل از بین رفتن اعتماد آنها می‌شود.

۶. کم‌توجهی به پرورش نیروی انسانی توانمند در حوزه حلقه‌های میانی عرصه قرآنی کشور

کم‌توجهی دستگاه‌های متولی در حوزه قرآن به مقوله پرورش نیروی انسانی توانمند در زمینه حلقه‌های میانی را می‌توان یکی از عوامل نهادینه نشدن این سنخ از فعالیت در زیست‌بوم فعالیت‌های قرآنی کشور دانست.

۷. تعارض فرهنگ نتیجه‌خواهی زودبازده در دستگاه‌ها با ماهیت دیربازده حرکت‌های مردمی و عمومی

ماهیت فعالیت حلقه‌های میانی، از نوع گفتمانی و سرمایه‌گذاری نرم بوده و ثمردهی آن ممکن است چندین سال طول بکشد. بنابراین عمده نهادها و دستگاه‌های قرآنی، ترجیح می‌دهند که بیشتر تمرکز و سرمایه خود را صرف برنامه‌های زودبازده یا برنامه‌های کوتاه‌مدت کنند.

۸. عدم طراحی شاخص‌هایی برای ارزیابی عملکرد حلقه‌های میانی توسط دستگاه‌های سیاستگذار

تاکنون شاخصی (کمی و کیفی) برای ارزیابی عملکرد حلقه‌های میانی طراحی نشده است.

پیشنهاد راهکارهای تقنینی، نظارتی یا سیاستی

به دلیل جریان ساز بودن، مردمی بودن و فراگیر و همگانی بودن سازوکار حلقه‌های میانی، یکی از بهترین فرایندهای عملیاتی تحقق بسیاری از اهداف و مأموریت‌های قرآنی، همین سازوکار است. اما سازوکار حلقه میانی، چندان در زیست‌بوم فعالیت‌های قرآنی کشور شناخته شده نیست و جایگاهی در این زیست‌بوم ندارد. به علاوه اینکه مفهوم‌پردازی دقیق و مورداجماعی از این سازوکار در سطح اسناد بالادستی نیز ارائه نشده و گفتمان‌سازی دقیقی از ابعاد و کارکردهای آن صورت نگرفته و بسیاری از دستگاه‌ها و فعالان قرآنی، تلقی دقیقی و توانمندی لازم برای بهره بردن از این سازوکار را ندارند. به صورت طبیعی تازمانی که این شناخت در میان جامعه حقوقی و حقیقی قرآنی شکل نگرفته باشد، انتظار چندانی برای شکوفایی جریان حلقه‌های میانی نباید داشت. برپایه این آسیب‌شناسی، پیشنهادهای ذیل ارائه می‌شود:

• اصلاح تعریف حلقه‌های میانی در ماده (۱) آیین‌نامه اجرایی بند «د» ماده (۷۵) قانون برنامه هفتم پیشرفت، با توجه به کارکرد این حلقه‌ها در پیوند سطوح مردم-مردم؛

• توزیع اعتبارات قرآنی بند «ب» ماده (۷۶) قانون برنامه هفتم پیشرفت در قوانین بودجه سنواتی با رویکرد حمایت از حلقه‌های میانی؛

• تدوین برنامه عملیاتی هم‌افزایی اتحادیه‌های استانی مؤسسات و تشکل‌های قرآنی با حلقه‌های میانی قرآنی؛

• افزایش نقش حلقه‌های میانی در برگزاری رویدادهای سالیانه حوزه قرآن در کشور؛

• بازنگری اسناد راهبردی توسعه فرهنگ قرآنی در راستای نقش‌آفرینی حداکثری حلقه‌های میانی؛

• معرفی و ترویج الگوهای برجسته حلقه‌های میانی قرآنی؛

• برگزاری دوره‌های توانمندسازی نیروی انسانی در زمینه حلقه‌های میانی قرآنی.

۱. مقدمه

مشارکت مردم در حکمرانی و حل مسائل کشور، از منظر رهبران انقلاب،^۱ یکی از اصلی‌ترین شاخص‌های پیدایی و پویایی انقلاب اسلامی است. نمود بارز این مشارکت را می‌توان در مواجهه با بحران‌های پیش آمده برای جامعه معاصر ایران، مانند دوران دفاع مقدس هشت ساله^۲ و بحران همه‌گیری کرونا مشاهده کرد. رهبر انقلاب اسلامی (مدظله)، عظمت انقلاب اسلامی در مقایسه با سایر انقلاب‌های تاریخ را ناشی از «مردمی بودن» و «مردمی ماندن» آن و نقش بی‌بدیل مردم در تمامی مراحل قبل، حین و بعد از پیروزی انقلاب می‌دانند.^۳

یکی از عرصه‌های بروز مشارکت‌های مردمی مربوط به حوزه فعالیت‌های قرآنی کشور است. هم‌اکنون حجم وسیع و متنوعی از فعالیت‌های قرآنی کشور، حاصل تلاش فعالان و کنشگران مردمی است. نیاز فعالیت‌های ترویجی، آموزشی و رسانه‌ای قرآنی به نیروهای مردمی، خودجوش و فراگیر، فناوری‌های اجتماعی مردمی را به‌سازوکاری ضروری برای تحقق نهضت‌ها و جنبش‌های تحول‌آفرین قرآنی تبدیل می‌کند. بسیاری از برنامه‌های ترویجی و آموزشی قرآنی، مانند تربیت حافظان قرآن، گسترش انس عمومی با قرآن و ارتقای سواد قرآنی همگانی، بدون فعال‌سازی چنین ظرفیت‌های مردمی پویایی، امکان تحقق ندارند. هرچند با گذشت بیش از چهار دهه از شکل‌گیری نظام جمهوری اسلامی و انجام فعالیت‌های گسترده و متنوع قرآنی توسط دستگاه‌ها و نهادهای مردمی، دولتی و حکومتی، براساس مطالعات و مستندات رسمی [۴] و به‌اذعان کارشناسان این حوزه [۵]، در بسیاری از شاخص‌های توسعه فرهنگ قرآنی اعم از سواد قرآنی،^۴ روان‌خوانی،^۵ انس و تدبر در قرآن^۶ با نقطه مطلوب و چشم‌انداز تعیین شده^۷ فاصله قابل توجهی وجود دارد.

۱. برای نمونه: پیام امام خمینی (ره) در تاریخ ۱۳۵۷/۱۱/۲۳: «ایران یک مملکت زلزله‌زده، یک مملکت اجنبی‌زده و یک مملکت دشمن‌زده است. اینک ما باید ایران را بسازیم، از نو بسازیم ولی مشکلات دارد، مشکلات فقط با دولت رفع نمی‌شود، مشکلات با یک قشر یا دو قشر از ملت رفع نمی‌شود. همه ملت باید دست به دست هم دهند و هر کس در هر شغل، مقام و مکانی که هست، دست به دست ملت بدهد و با هم این بنای جدید را به پایان برسانیم و یک ملت جدید و یک دولت جدید و یک بنای جدید که همه اسلامی باشد و همه انسانی باشد، ما از سر بنا کنیم» [۱].
۲. بیانات مقام معظم رهبری (مدظله) در تاریخ ۱۳۹۰/۰۷/۲۰: «جنگ به‌وسیله مردم اداره شد. هم ارتش و هم سپاه پاسداران انقلاب اسلامی و هم نیروهای گوناگون، متکی به مردم بودند» [۲].
۳. بیانات مقام معظم رهبری (مدظله) در تاریخ ۱۴۰۱/۰۳/۱۴: «انقلاب فرانسه و انقلاب شوروی، هر دو به‌وسیله مردم پیروز شدند، مردم آنها را به پیروزی رساندند؛ اما بعد از آنکه انقلاب پیروز شد، مردم شدند هیچ‌کاره، مردم کنار زده شدند؛ مردم نتوانستند در ادامه این انقلابی که خودشان آن را با تن خودشان و جان خودشان و با حضورشان در خیابان‌ها به وجود آورده بودند، شرکتی و حضوری داشته باشند؛ نتیجه چه شد؟ نتیجه این شد که این دو انقلاب به سرعت از مسیر مردمی اولیه خودشان منحرف شدند... انقلاب را مردم کردند؛ لکن بعد از چند سال کوتاه، استالین و جانشینانش آن چنان استبدادی را، دیکتاتوری را بر کشورهای شوروی-کشورهایی که مجموعاً شوروی سابق را تشکیل می‌دادند-اعمال کردند که سلطنت‌های قبل از آنها این استبداد را ندیده بودند؛ باز هم مردم هیچ‌کاره شدند و هیچ‌کاره شدند؛ اما در جمهوری اسلامی، نه [۳].
۴. براساس نتایج پیمایش ملی سنجش‌های توسعه فرهنگ قرآنی در سال ۱۴۰۰، ۴۸٫۴ درصد پاسخ‌گویان گفته‌اند که معنای آیات را بدون مراجعه به ترجمه، چندان یا اصلاً متوجه نمی‌شوند [۴].
۵. طبق نتایج پیمایش ملی سنجش‌های توسعه فرهنگ قرآنی در سال ۱۴۰۰، ۵۲٫۷ درصد پاسخ‌گویان گفته‌اند که تا حدی با سختی و زحمت زیاد یا اصلاً نمی‌توانند قرآن بخوانند [۴].
۶. طبق نتایج پیمایش ملی سنجش‌های توسعه فرهنگ قرآنی در سال ۱۴۰۰، ۷۰٫۱ درصد پاسخ‌گویان گفته‌اند که هنگام قرآن خواندن، تا حدی درباره مفاهیم و آیات قرآن تدبر می‌کنند یا کمتر موقع خواندن قرآن درباره مفاهیم آیات می‌اندیشند [۴].
۷. برخی از مهم‌ترین مفاد مربوطه در اسناد بالادستی:
الف) ماده‌های (۱) و (۲) منشور توسعه فرهنگ قرآنی (مصوب ۱۳۸۸/۰۲/۲۲ شورای عالی انقلاب فرهنگی): فرهنگ‌سازی قرآنی، نظام‌سازی قرآنی و هماهنگ‌سازی امور قرآنی.
ب) چشم‌انداز سند راهبردی توسعه آموزش عمومی قرآن (۱۳۹۶/۱۱/۰۹ شورای عالی انقلاب فرهنگی): دستیابی حداقل ۵۰ درصد نوجوانان و ۳۰ درصد جوانان و بزرگسالان جامعه به توانایی خواندن همراه با فهم و تدبر در قرآن و انس و بهره‌گیری از تعالیم آن در زندگی در افق ۱۴۰۴.
ج) چشم‌انداز سند راهبردی توسعه پژوهش و آموزش عالی قرآنی (۱۳۹۸/۰۱/۲۱ شورای عالی انقلاب فرهنگی): شکل‌گیری جنبش علمی قرآنی در زمینه تربیت نیروی انسانی و تولید دانش قرآنی.
د) چشم‌انداز سند راهبردی توسعه فعالیت‌های تبلیغی-ترویجی قرآن (مصوب ۱۳۹۶/۰۴/۱۰ شورای عالی انقلاب فرهنگی): دستیابی به جایگاه کشور ممتاز جهان اسلام در توسعه و ترویج فرهنگ قرآنی در افق ۱۴۰۴.
ه) چشم‌انداز طرح ملی حفظ قرآن کریم (مصوب ۱۳۹۴/۱۲/۱۵ شورای عالی انقلاب فرهنگی): دستیابی به ۱۰ میلیون نفر حافظ قرآن در افق ۱۴۱۴.

یکی از فناوری‌های اجتماعی تحول‌آفرین و جریان‌ساز، فناوری «حلقه میانی» است که می‌تواند با ایفای نقش‌های انسجام‌بخشی، بسیج‌کنندگی و تسهیل‌گری، به مجریان سطوح عملیاتی و خرد میدانی، در حوزه‌هایی مانند کنشگران فعالیت‌های ترویجی، رسانه‌ای و هنری-قرآنی، کمکی شایان کرده و هم‌افزایی قابل‌توجهی ایجاد کند.

پس از صدور [بیانیه گام دوم انقلاب](#) در تاریخ ۱۳۹۷/۱۱/۲۲ توسط مقام معظم رهبری (مدظله) و تأکید ایشان بر «به‌اوج رسانیدن مشارکت مردمی در حل مسائل» و «مردمی کردن اقتصاد و تصدی‌گری نکردن دولت» [۶]، ایشان در دیدار با دانشجویان در تاریخ ۱۳۹۸/۰۳/۰۱ [۷]، مسیر تحقق این بیانیه را تشریح و الگوی «حلقه میانی» را به‌عنوان فرایند تحقق اهداف و نیل به چشم‌انداز بیانیه (خودسازی، جامعه‌پردازی و تمدن‌سازی) مطرح کردند.^۱

همسو با این رهنمود، بند «د» ماده (۷۵) [قانون برنامه هفتم پیشرفت جمهوری اسلامی ایران](#) (مصوب ۱۴۰۳/۰۴/۱۸ مجلس شورای اسلامی) نیز برای اولین بار به موضوع حلقه‌های میانی پرداخته و وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی را مکلف کرده که ظرف مدت یک سال پس از لازم‌الاجرا شدن این قانون، با هماهنگی قرارگاه فرهنگی و اجتماعی حضرت بقیه‌الله (عج) و با همکاری سازمان بسیج مستضعفین، آیین‌نامه اجرایی حمایت و پشتیبانی از مردمی‌سازی فرهنگ و جریان حلقه‌های میانی مروج گفتمان انقلاب اسلامی را در حوزه‌های مختلفی، از جمله در حوزه «نهضت‌های قرآنی» تهیه کرده و به تصویب هیئت‌وزیران برساند.

براساس آنچه که بیان شد و همچنین با توجه به گذشت زمانی قابل‌توجه از مطرح شدن الگوی حلقه‌های میانی توسط مقام معظم رهبری (مدظله) و تبدیل حمایت از این نوع فعالیت‌ها به قانون و ضرورت هموارسازی اجرای بهینه آن، مسئله اصلی گزارش حاضر ارزیابی عملکرد دستگاه‌های حوزه قرآن در زمینه حمایت از حلقه‌های میانی است تا چالش‌های سیاستگذاری، قانونگذاری و برنامه‌ریزی فعلی در این حوزه استخراج و برپایه این ارزیابی، پیشنهادهایی برای بهینه‌نمودن عملکرد بند «د» ماده (۷۵) [قانون برنامه هفتم پیشرفت](#) ارائه شود.

۱. بیانات مقام معظم رهبری (مدظله) در تاریخ ۱۳۹۸/۰۳/۰۱: «یک عنصر دیگری که لازم است برای این حرکت، این است که این حرکت باید یک جهت‌گیری مشخصی داشته باشد. یک جهت‌گیری منطقی و قابل قبول که در حرکت عمومی ملت ایران که ما داریم پیشنهاد می‌کنیم و مطرح می‌کنیم، این جهت‌گیری، جهت‌گیری به‌سمت جامعه اسلامی یا تمدن اسلامی است. یعنی می‌خواهیم برویم به‌سمت تشکیل یک جامعه اسلامی و حرکت عمومی ما را باید به اینجا و در نهایت به یک تمدن پیشرفته اسلامی برساند» [۷].

۲. مفهوم‌شناسی پژوهش

از آنجایی که در هیچ کدام از اسناد بالادستی پیرامون دو مفهوم «حلقه میانی» و «نهضت قرآنی»، مندرج در ماده (۷۵) قانون برنامه هفتم پیشرفت، تعریفی واحد و مورد اجماعی وجود ندارد، پیش از ورود به ارزیابی عملکرد دستگاه‌ها، ضروری است که تعریفی عملیاتی از این مفاهیم ارائه شود تا امکان انجام پژوهش در چارچوب این تعاریف فراهم گردد.

۲-۱. تعریف عملیاتی «حلقه میانی»

در باره مفهوم «حلقه میانی» تعاریف و برداشت‌های گوناگونی ارائه شده است.^۱ در این گزارش به منظور دستیابی به چارچوبی منطقی از این مفهوم و به تبع آن تنظیم فرایند اجرایی پژوهش، به اجمال سعی می‌شود تبیینی از مؤلفه‌های اصلی این مفهوم ارائه شود. در ادامه به مهم‌ترین ویژگی‌های مفهوم حلقه میانی و ارائه تعریفی انتخابی از این مفهوم، پرداخته خواهد شد.

۱-۲. ویژگی‌های «حلقه میانی»

■ کارویژه «ایجاد جریان عمومی»

رهبر انقلاب (مدظله) در تاریخ ۱۳۹۸/۰۳/۰۱ در تبیین بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی، به اهمیت نقش حلقه‌های میانی در مسیر تحول و رسیدن به چشم‌انداز بیانیه (خودسازی، جامعه‌پردازی و تمدن‌سازی) با استفاده از نیروی جوان متعهد پرداخته‌اند. به تعبیر ایشان حلقه‌های میانی باید «بتواند این کاروان عظیم جامعه را و مهم‌تر از همه، جوان‌های جامعه را به پیش ببرد» [۷]. بنابراین یکی از ویژگی‌های حلقه‌های میانی این است که بتواند حرکت عمومی به خصوص در میان جوانان^۲ ایجاد کند. به عبارتی اولویت یا شرط لازم حلقه میانی بودن این است که ایجاد جریان عمومی کند، بنابراین لزوماً هر نوع میانجی‌گری یا واسطه‌گری از سنخ حلقه میانی نیست. به تعبیری، حلقه‌های میانی موتور محرک جمعیت‌های مردمی و نهادهای اجتماعی خودجوش جهت حرکت عمومی به سمت چشم‌انداز انقلاب هستند [۱۱].

■ خصیصه «مردمی بودن (رسمی، دولتی و حاکمیتی نبودن)»

مقام معظم رهبری (مدظله) در ادامه بیان‌اتشان در تاریخ ۱۳۹۸/۰۳/۰۱ بیان می‌دارند که «این تمرکز، این ایجاد برنامه کار، پیدا کردن و ارائه راهکار، برنامه‌ریزی، به عهده چه کسی است؟ این به عهده جریان‌های حلقه‌های میانی است. این، نه به عهده رهبری است، نه به عهده دولت است، نه به عهده دستگاه‌های دیگر است؛ [بلکه] به عهده مجموعه‌هایی از خود ملت است که خوشبختانه امروز ما این را کم هم نداریم» [۷]. بنابراین ویژگی دیگر این حلقه‌ها را باید مردمی بودن دانست. به عبارتی، این حلقه‌ها نباید رسمی، دولتی و حاکمیتی باشد. ممکن است، دستگاهی یا نهادی، نقش میانجی‌گری یا حلقه میانی را نیز ایفا کند، اما حلقه میانی مدنظر مقام معظم رهبری (مدظله) برای نیل به اهداف بیانیه گام دوم، حلقه‌ای است که از میان مجموعه‌های مردمی و خود ملت باشد.^۳

۱. برخی تعریف‌های ارائه شده از حلقه‌های میانی عبارتند از:

• حلقه‌های میانی، از منظر رهبر انقلاب (مدظله)، مجموعه‌هایی برآمده از ملت هستند که مأموریت‌هایی خارج از چارچوب دولت و دستگاه‌های حاکمیتی را به سرانجام می‌رسانند. مجموعه‌های مذکور که توسط نخبگان فکری و عناصر فعال متعهد به آرمان‌های انقلاب اسلامی تشکیل می‌شوند، به دنبال یافتن و ارائه راهکار جهت حل مسائل گوناگون ملی و به منظور پیشبرد حرکت عمومی جامعه به سوی هدف تمدن‌نویین اسلامی هستند. به این ترتیب می‌توان حلقه‌های میانی را مجموعه‌های تشکیل‌دهنده‌ی دانست که میان دولت و ملت جای گرفته‌اند و با تعریف مأموریتی مسئله‌محور و ناشی از انگیزه‌های عقیدتی، به کنشگری می‌پردازند [۸].

• حلقه میانی گروهی از افراد، با هویت جمعی مستقل و بدون وابستگی مالی به حاکمیت است که با بستر سازی، ایفای نقش فعالانه مردم و به کارگیری ظرفیت بازگران عرصه حاکمیت، به حل مسائل عرصه‌های تخصصی چهارگانه می‌پردازد. این امر با فعالیت‌های روشمند مبتنی بر برنامه بلندمدت و مستمر، در چارچوب اصول پیشرفت انقلاب اسلامی مبتنی بر نگاه امامین انقلاب صورت می‌گیرد. انتظارات از حلقه میانی از دو محور بررسی اسناد بالادستی و بررسی عرصه‌های کنش و در نهایت از تجمیع دو محور ذکر شده، به دست می‌آید [۹].

• حلقه‌های میانی جریانی بین‌امامت و اتحاد مردم است که در این سطح نقش‌آفرینی می‌کنند. به این معنی که حلقه‌های میانی به مثابه پیشران‌های جامعه، نقش موتور محرک و پیش‌برنده جامعه را ایفا می‌کنند [۱۰].

۲. بیانات مقام معظم رهبری (مدظله) در تاریخ ۱۳۹۸/۰۳/۰۱: «...عظمت نقش نیروی جوان متعهد، نه هر جوانی. جوانی که احساس تعهد کند، احساس مسئولیت کند. عظمت نقش این قشر یعنی جوان متعهد در این مسیری که در پیش رو داریم و در رسیدن به آن چشم‌انداز مورد نظر...» [۷].

۳. البته مردمی بودن حلقه‌های میانی، نافی هر گونه وظیفه مجموعه‌های دولتی و حاکمیتی در قبال این حلقه‌ها نیست. بلکه می‌توان نقش‌هایی برای دولت و حاکمیت مانند حمایت، بستر سازی و تسهیل‌گری قائل شد که منافاتی با مردمی ماندن این حلقه‌ها نداشته باشد.

■ رهبری «فعال و مؤثر»

در بیان مقام معظم رهبری (مدظله)، در فرایندی کاملاً طبیعی، مردمی و از پایین به بالا، زمام کار حلقه‌های میانی در دست کسانی خواهد بود که فعال‌تر و مؤثرتر باشند.^۱ این بدان معناست که ملاک زمام‌داری و نقش‌آفرینی در حلقه‌های میانی، فعالیت، شایستگی و کنشگری فعالانه‌تر در راستای وظیفه ذاتی حلقه میانی، یعنی هدایت‌گری عمومی، ایجاد تمرکز، ایجاد برنامه کار، برنامه‌ریزی، پیدا کردن و ارائه راهکار عملی، پیگیری مستمر و فعالیت پی‌درپی است.^۲

■ عملکرد «شبکه‌ای»

یکی از ملاک‌های حلقه‌های میانی به‌منظور ایجاد جریان عمومی، ارتباط مستمر حلقه‌ها با هم و ایجاد ارتباط شبکه‌ای بین کنشگران خرد میدانی و در نهایت ایجاد زیست‌بومی زنده در یک یا چند حوزه است. بدین معنا حلقه میانی سازوکاری است که از طریق شبکه‌سازی موجب تسهیل‌گری، هماهنگی، بسیج و انسجام جماعت‌های منفک از هم می‌شود و آنها را به کنشگری بزرگ‌تر و فعال‌تر در عرصه فایده‌رسانی تبدیل می‌کند [۷].^۳ به‌عنوان مثال، در حوزه امور قرآنی تعداد زیادی حافظ، قاری، مربی و متخصص قرآنی در کشور وجود دارد که به‌جز امر آموزش به قرآن‌آموزان، استفاده‌چندانی در راستای جریان‌سازی و تحول در امور قرآنی از آنها نمی‌شود. وظیفه حلقه میانی این است که افراد منفعل را از طریق شبکه‌سازی، توانمندسازی و دوره‌های آموزشی به کنشگری فعال و سودرسان تبدیل می‌کند. بنابراین هر فرد، گروه یا تشکیلاتی که بتواند کنشگر تربیت کند و یا مخاطب را از حالت مصرف‌کنندگی صرف به سمت تولید و کنشگری خارج کند، می‌تواند مصداق حلقه میانی باشد.

۲-۱-۲. ارائه تعریف مختار پژوهش حاضر از مفهوم «حلقه میانی»

براساس آنچه که بیان شد، حلقه میانی عبارت است از: «هر فرد، نهاد، گروه یا تشکیلاتی مردمی که با طراحی سازوکارهایی نظام‌مند (مانند دوره‌های تربیت مربی) در یک یا چند موضوع مشخص، شبکه‌ای میان دو یا چند کنشگر سطوح حاکمیت-مردم و مردم-مردم ایجاد کند و از این طریق به بسیج نیروهای متفرق و ایجاد انسجام و هماهنگی میان آنها و ایجاد جریانی بزرگ‌تر از تک‌تک آنها بپردازد و در نهایت افراد استفاده‌کننده از خدمات را در آن موضوع به کنشگران و خدمت‌دهندگان مستقل و جریان‌ساز تبدیل کند».^۴

۲-۲. تعریف عملیاتی «نهیض قرآنی»

بند «و» ماده (۱۵۹) **قانون برنامه سوم توسعه**^۵ (مصوب ۱۳۷۹/۰۱/۱۷ مجلس شورای اسلامی) برای اولین بار از این مفهوم در طرحی به نام «طرح نهضت قرآن‌آموزی» سخن به میان آورد و سپس مجدداً در بند «و» ماده (۱۰۶) **قانون برنامه چهارم توسعه**^۶ (مصوب ۱۳۸۳/۰۶/۱۱ مجلس شورای اسلامی) عنوان این طرح تکرار شد که با تشکیل شورای توسعه فرهنگ قرآنی (مصوب ۱۳۸۸/۰۲/۱۲ شورای عالی انقلاب فرهنگی)، به‌عنوان نهاد راهبر و متولی امور قرآنی کشور، پیگیری اجرای آن متوقف شد. در این طرح، هدف از نهضت قرآن‌آموزی، حرکت و

۱. «ماندنبه‌های فکری در زمینه‌های گوناگون مورد نیاز در میان جوانان، در میان مسئولین خودمان داریم. اینها می‌توانند بنشینند برنامه‌ریزی کنند و هدایت کنند. تشکلهای دانشجویی از این قبیل اند، مجموعه‌های باتجربه و فعال در زمینه‌های فرهنگی و فکری و مانند اینها از این قبیل اند و هر که هم در این زمینه‌ها فعال تر باشد، مؤثرتر است؛ یعنی زمام کار دست کسانی است که فعالیت کنند» [۷].

۲. مطالعه بیشتر رک: «یک سه؛ پنج گام اجرایی عملیات ظرفیت‌سازی جبهه میلیونی مردمی»، به کوشش جمعی از فعالان جبهه مردمی انقلاب اسلامی، زمستان ۱۴۰۱.

۳. بیانات مقام معظم رهبری (مدظله) در دیدار قرارگاه قرب حضرت بقیه‌الله (عج) در تاریخ ۱۳۹۵/۰۸/۱۹: مردم باید از انقلابشان دفاع کنند، مردم بایستی وارد میدان افاده و استفاده بشوند و حواسمان باشد که به‌تدریج تبدیل نشویم به یک موجود متحجر، چون واقعا این جزو خطر هاست. یعنی یک واحد انقلابی و مردمی اول تشکیل می‌شود، بعد به‌مرور تبدیل می‌شود به یک شی متحجر و بسته و منقطع از مردم. این اتفاق نباید بیفتد. به‌شدت مراقب این معنا باشید، به‌خصوص این مجموعه‌ی خاتم‌الاولصیا (ص).

۴. بر این اساس یک مؤسسه قرآنی، اگر صرفاً اقدام به برگزاری دوره‌های حفظ قرآن یا آموزش عمومی قرآن یا پژوهش قرآنی نماید، لزوماً حلقه میانی نیست. زیرا خروجی این مؤسسه، فرد قرآن‌آموز یا حافظ قرآن یا پژوهشگر قرآنی است. ولی اگر همین مؤسسه اقدام به توانمندسازی افرادی کند که خود این افراد اقدام به تأسیس مؤسسه تربیت حافظ یا قاری یا پژوهشگر قرآنی نمایند، در نقش یک حلقه میانی عمل کرده است.

۵. بند «و» ماده (۱۵۹) **قانون برنامه سوم توسعه**: «به‌منظور آموزش همگانی قرآن کریم، سازمان تبلیغات اسلامی موظف است در سطح کشور و نقاط محروم نسبت به فراخوان و آموزش قرآن (باعنوان طرح نهضت قرآن‌آموزی) اقدام نماید. در این راستا، ضمن اولویت بخشیدن به جوانان و نوجوانان، سازمان مذکور مجاز است تا در هر یک از مراکز استان‌ها نسبت به تأسیس و حمایت مرکز تربیت معلم و مبلغ قرآن اقدام نماید. آیین‌نامه اجرایی این بند با مشارکت سازمان تبلیغات اسلامی و سازمان اوقاف و امور خیریه تهیه و در سال اول برنامه سوم به تصویب هیئت‌وزیران خواهد رسید».

۶. بند «و» ماده (۱۰۶) **قانون برنامه چهارم توسعه**: «تداوم نهضت قرآن‌آموزی».

تلاش منسجم و فراگیری تعریف شد که با مشارکت دستگاه‌های دولتی و غیردولتی، با هدف همگانی نمودن آموزش روان‌خوانی قرآن و ایجاد زمینه برای آموزش درک مفاهیم و دستورات عالی آن در سطوح و مراحل مختلف انجام می‌شود. بر این اساس، منظور از نهضت‌های قرآنی، جنبش‌ها و جریان‌های خودجوش، مردمی و فراگیری است که با هدف نهادینه کردن قرآن در متن زندگی فردی و اجتماعی و معمولاً حول یک محور اصلی (مانند تربیت حافظ، فهم معنا، حل یک مسئله با قرآن) شکل می‌گیرند. خصلت ذاتی یک نهضت، مردمی بودن، غیرمتمرکز بودن و فراتر رفتن از برنامه‌های رسمی و دولتی است [۱۲].

با این تعریف، نهضت قرآنی شامل هر نوع فعالیت قرآنی^۱ نمی‌شود و منظور فعالیت‌هایی «فراگیر» و «تحول‌آفرین» است. از نمونه فعالیت‌های قرآنی که از جنس نهضت‌های قرآنی است می‌توان به تربیت فراگیر حافظان قرآن، ترویج و فرهنگ‌سازی انس مردم با قرآن، توسعه هسته‌های پژوهشی، ترویج هنر و رسانه قرآنی و ارتقای سواد عمومی قرآن اشاره کرد.

۳-۲. تعریف عملیاتی «حلقه‌های میانی حوزه نهضت‌های قرآنی»

«هر فرد، نهاد، گروه یا تشکیلاتی مردمی که با طراحی سازوکارهایی نظام‌مند در موضوعاتی همچون تربیت فراگیر حافظان قرآن، ترویج و فرهنگ‌سازی انس مردم با قرآن، توسعه هسته‌های پژوهشی، ترویج هنر و رسانه قرآنی و ارتقای سواد عمومی قرآن، شبکه‌ای میان دو یا چند کنشگر سطوح حاکمیت-مردم و مردم-مردم ایجاد کند و از این طریق به بسیج نیروهای متفرق و ایجاد انسجام و هماهنگی میان آنها و ایجاد جریانی بزرگتر و تحول‌آفرین از تک‌تک آنها بپردازد و در نهایت افراد استفاده‌کننده از خدمات را در آن موضوع به کنشگران و خدمت‌دهندگان مستقل و جریان‌ساز تبدیل کند».

۳. مقوله «حلقه میانی» در آیین اسناد سیاستی و تقنینی حوزه قرآن

در میان اسناد بالادستی چهار دهه نخست انقلاب اسلامی، اشاره مستقیمی به موضوع حلقه‌های میانی نشده، اما در مقدمه و بند «۸» اصل سوم [قانون اساسی](#)، به صورت کلی به مشارکت فعال مردم در سرنوشت سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی تأکید شده است. در این قسمت سعی می‌شود که براساس تعاریف عملیاتی ارائه شده، اهم مفاد مرتبط با حلقه‌های میانی در حوزه امور قرآنی در اسناد و قوانین ارائه شود.

۱. در این گزارش منظور از «فعالیت‌های قرآنی»، فعالیت‌هایی است که به منظور شناخت و شناساندن قرآن و معارف آن و تقویت ایمان به قرآن و انس با آن و بهره‌گیری فرد و جامعه از قرآن انجام می‌شود. این فعالیت‌ها به چهار حوزه کلی آموزش عمومی قرآن، آموزش عالی و تخصصی قرآنی، پژوهش قرآنی و فعالیت‌های تبلیغی-ترویجی قرآنی تقسیم می‌شوند [۱۳].

جدول ۱. مفاد مرتبط با نقش مشارکت‌های مردمی در توسعه فرهنگ قرآنی در میان اسناد بالادستی

عنوان مصوبه	مرجع تصویب	عبارت مرتبط با مشارکت‌های مردمی در توسعه فرهنگ قرآنی	حیطه
منشور توسعه فرهنگ قرآنی (مصوب ۱۳۸۸/۰۲/۲۲)	شورای عالی انقلاب فرهنگی	اهداف، بند «۱»: ایجاد هماهنگی بین دستگاه‌های دولتی، مؤسسات و گروه‌های فعال غیردولتی در جهت هم‌افزایی و ارتقای فعالیت‌های قرآنی در سطح ملی و بین‌المللی	مشارکت‌های مردمی
		سیاست‌ها و راهبردها، بند «۴»: توسعه مشارکت حداکثری مردم در فعالیت‌های قرآنی و تقویت نقش حمایتی و پشتیبانی دولت در گسترش فرهنگ قرآنی در داخل و خارج از کشور	مشارکت‌های مردمی
		وظایف شورای تخصصی، بند «۷»: اتخاذ تدابیر لازم برای توانمندسازی و جلب مشارکت بخش مردمی و تقویت نقش حمایتی دولت در جهت توسعه فرهنگ قرآنی	مشارکت‌های مردمی
		اهداف، بند «۶»: توسعه مهارت‌های روان‌خوانی، صحیح‌خوانی و درک معنای آیات قرآن در میان اقشار مختلف جامعه به‌ویژه کودک و نوجوان	فعالیت‌های عمومی
		اهداف، بند «۷»: تقویت و گسترش انس با قرآن در اقشار مختلف جامعه	فعالیت‌های عمومی
طرح ملی حفظ قرآن کریم (مصوب ۱۳۹۴/۱۲/۱۵)	شورای توسعه فرهنگ قرآنی	چشم‌انداز: در افق ۱۴۱۴، حفظ قرآن، امری فراگیر بین تمامی اقشار جامعه اسلامی ایران خواهد بود؛ به‌گونه‌ای که تعداد حافظان قرآن در کشور به ۱۰ میلیون نفر خواهد رسید. برنامه‌های آموزشی و محافل حفظ در سراسر کشور برپا شده و استفاده از آیات قرآن در گفتگوها و تعاملات روزمره عموم و فرهیختگان رایج خواهد شد.	فعالیت‌های عمومی
		اصول، بند «۱»: برای ترویج و توسعه پایدار حفظ قرآن در جامعه باید به نیروهای مردمی و اجتماعی متکی بود و نقش حاکمیت در مقام سیاست‌گذاری و حمایت با پرهیز از تصدی‌گری (غیر از نظام رسمی آموزش عمومی و عالی) و ایجاد ساختارهای جدید باشد.	مشارکت‌های مردمی
		راهبردها، بند ۶: ترویج و گسترش حفظ قرآن در بخش خصوصی و مجموعه‌ها و مؤسسات مردم‌نهاد و گروه‌های اجتماعی	مشارکت‌های مردمی
		راهبردهای ملی ۱۱، ۱۲ و ۱۳: • توسعه مؤسسات مردمی و خصوصی فعال در حفظ قرآن از طریق تعیین تسهیلات و مشوق‌های تشکیلی و اداره آنها، • ترویج و گسترش جلسات حفظ قرآن مردمی و هدایت جلسات و هیئت‌های مختلف به‌سمت حفظ قرآن، • ترغیب شرکت‌ها و مؤسسات خصوصی و مردمی غیرقرآنی به حفظ و استفاده از حافظان قرآن.	مشارکت‌های مردمی

عنوان مصوبه	مرجع تصویب	عبارت مرتبط با مشارکت‌های مردمی در توسعه فرهنگ قرآنی	حیطه
سند راهبردی توسعه فعالیت‌های تبلیغی-ترویجی قرآنی (مصوب ۱۳۹۶/۰۴/۱۰)	شورای توسعه فرهنگ قرآنی	اصول حاکم، بند «۶»: تأکید بر نقش حداکثری نهادهای مردمی و تصدی‌گری حداقلی دولت در فعالیت‌های تبلیغی-ترویجی قرآنی	مشارکت‌های مردمی
		راهبرد ۱، بند «۳»: طراحی و ایجاد سازوکارهای کاهش نقش تصدی‌گری دولت و تقویت بخش مردمی	مشارکت‌های مردمی
		راهبرد ملی ۲؛ اقدام ۱۰، ۱۳: • حمایت از ایجاد، گسترش، ساماندهی و رصد جلسات قرآن عمومی و خانگی • حمایت از ترویج قرآن در هیئت‌های مذهبی	فعالیت‌های عمومی
		راهبرد ملی ۳؛ اقدام ۱: ترویج آیات و مفاهیم قرآن در حوزه فرهنگ عمومی (نمادسازی و تبلیغات رسانه‌ای و محیطی، محاورات و ...)	فعالیت‌های عمومی
سند راهبردی توسعه آموزش عمومی قرآن کشور (مصوب ۱۳۹۶/۰۹/۱۱)	شورای توسعه فرهنگ قرآنی	چشم‌انداز: دستیابی حداقل ۵۰ درصد نوجوانان و ۳۰ درصد جوانان و بزرگسالان جامعه به توانایی خواندن همراه با فهم و تدبر در قرآن و انس و بهره‌گیری از تعالیم آن در زندگی	فعالیت‌های عمومی
		راهبرد ملی ۲، بندهای «۱۰ و ۱۱»: • استانداردسازی و توسعه برنامه‌های آموزش آزاد تخصصی در حوزه آموزش عمومی قرآن بر اساس اهداف آموزش عمومی قرآن کشور و حمایت مالی و حقوقی از اجرای آن در مراکز مختلف دولتی، عمومی و مردمی (سال ۱۳۹۸)، • طراحی و اجرای طرح جامع شناسایی و آموزش افراد مستعد تربیت مربی، معلم و مدرس قرآن از میان طلاب، دانشجویان، کارکنان دستگاه‌ها و عموم مردم (از سال ۱۳۹۷).	مشارکت‌های مردمی
		راهبرد ملی ۵، بندهای «۳، ۴ و ۹»: • تسهیل و حمایت از راه‌اندازی و فعالیت مراکز و مؤسسات آموزش عمومی قرآن مردمی توسط افراد واجد شرایط، به‌ویژه فرهنگیان، با اولویت مناطق روستایی و عشایری (از سال ۱۳۹۸)؛ • تسهیل امکان استفاده مؤسسات مردمی قرآنی از فضاها و امکانات در اختیار آموزش و پرورش و سایر دستگاه‌های اجرایی، برای توسعه آموزش عمومی قرآن با اولویت کارکنان دستگاه‌ها و خانواده آنان (از سال ۱۳۹۸)، • تسهیل و حمایت از راه‌اندازی و توسعه مؤسسات مردمی آموزش تخصصی حفظ توأم با درک مفاهیم و معارف قرآن در مناطق مختلف کشور (از سال ۱۳۹۷).	مشارکت‌های مردمی
سند راهبردی توسعه پژوهش و آموزش عالی قرآنی کشور (مصوب ۱۳۹۷/۱۰/۱۵)	شورای توسعه فرهنگ قرآنی	راهبرد ملی ۱، بند «۶»: طراحی و پیاده‌سازی سازوکارهای گسترش فرهنگ وقف و خیریه و مشارکت مردمی در توسعه پژوهش و آموزش عالی قرآنی با اولویت آموزش عالی غیررسمی و پژوهش‌های کاربردی	مشارکت‌های مردمی

عنوان مصوبه	مرجع تصویب	عبارت مرتبط با مشارکت‌های مردمی در توسعه فرهنگ قرآنی	حیطه
بیانیه تحول و بازسازی ساختار و نظام امور قرآنی کشور (مصوب ۱۴۰۰/۱۲/۱۶)	شورای توسعه فرهنگ قرآنی	بخش «ب»، بندهای «۱»، «۲»، «۸»، «۱۱»، «۱۲»، «۱۳»، «۱۵» و «۱۶»: • توانمندسازی قرآنی مر بیان مهد و پیش دبستانی و مؤسسات مردمی، آموزگاران ابتدایی، دبیران قرآن، دینی و عربی متوسطه و مر بیان تربیتی آموزش و پرورش، و مدرسان حوزه و دانشگاه، • توانمندسازی نیروی انسانی فعال در بخش قرآنی دولتی و مردمی و استقرار نظام ارزشیابی نیروی انسانی بر مبنای سیستم پاداش عملکرد، • تقویت رویکرد حمایت زیر ساختی و توانمندساز از مؤسسات قرآنی مردمی، • تقویت ساز و کارهای توسعه مشارکت مالی مردمی و وقف و خیریه در امور قرآنی، • مأموریت‌گرایی و تخصصی شدن مؤسسات قرآنی مردمی و حمایت از ایجاد زیست‌بوم نوآوری و شتاب‌دهنده، • تسهیل امکان اختصاص استفاده از فضای مدارس، ساختمان‌های اداری بلااستفاده و مساجد در ساعات غیر فعال به مؤسسات قرآنی مردمی، • واگذاری حداکثری فرایندهای اجرایی صدور مجوز مؤسسات قرآنی مردمی به اتحادیه مردم‌نهاد، • اعتبار بخشی به مدارک و گواهی‌نامه‌های آموزشی مؤسسات قرآنی مردمی.	مشارکت‌های مردمی
قانون بودجه سال ۱۴۰۳ کل کشور (مصوب ۱۴۰۳/۰۱/۰۷)	مجلس شورای اسلامی	بند «ب» تبصره «۱۳»: در راستای ارتقای اخلاق و فرهنگ اسلامی و همچنین ترویج فرهنگ ایثار و شهادت، حمایت از تحکیم خانواده و جمعیت و رفع موانع رشد و شکوفایی بانوان، شرکت‌های دولتی، بانک‌ها و مؤسسات انتفاعی وابسته به دولت مندرج در این قانون مکلفند یک درصد (۱٪) از هزینه‌های خود را به استثنای هزینه‌های سود و جریمه‌های بانکی و بیمه، با رعایت موازین شرعی برای هم‌افزایی و ارتقای فعالیت‌ها و تولیدات فرهنگی، هنری و ورزشی از قبیل موضوعات قرآنی، از دواج و خانواده، جوانی جمعیت، توانمندسازی بانوان و آسیب‌زدایی از زنان و خانواده، به حساب خاصی نزد خزانه‌داری کل کشور واریز نمایند تا مطابق جداول تفصیلی موضوع بخش دوم لایحه بودجه، صرف اهداف فوق شود. پنجاه درصد (۵۰٪) از اعتبارات مزبور صرف برنامه‌ها و فعالیت‌های ستاد ملی جمعیت، اعتکاف، بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس، اردوهای زیارتی و راهیان نور و پیشرفت، اردوهای جهادی، گردهمایی‌ها، یادواره‌ها و گلزارهای شهدا، طرح مسجد محوری، کمک به مساجد، حلقه‌های میانی، گروه‌ها و مجامع تخصصی مردمی، نمایشی، مطبوعاتی، رسانه‌ای نوین، نشر و کتاب، ترویج فرهنگ کتابخوانی و تولید محتوای فرهنگی فاخر فارسی در فضای مجازی، گردشگری، توسعه و آموزش سواد رسانه‌ای شود. در صورت استنفاد دستگاه‌های مشمول این بند، خزانه‌داری کل کشور مکلف است به صورت سه‌ماهه از سر جمع اعتبارات مذکور برداشت و به حساب فوق‌الذکر برای فعالیت‌های یاد شده واریز نماید. آیین‌نامه اجرایی این بند توسط وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی با همکاری وزارت ورزش و جوانان، ستاد ملی جمعیت، سازمان صدا و سیما، جمهوری اسلامی ایران، معاونت امور زنان و خانواده ریاست جمهوری و سایر دستگاه‌های ذی‌ربط، ظرف یک ماه از لازم‌الاجرا شدن این قانون تهیه می‌شود و به تصویب هیئت وزیران می‌رسد.	حلقه‌های میانی حوزه قرآن
قانون برنامه پنج‌ساله هفتم پیشرفت جمهوری اسلامی ایران (۱۴۰۳-۱۴۰۷) (مصوب ۱۴۰۳/۰۴/۱۸)	مجلس شورای اسلامی	بند «د» ماده (۷۵): وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی مکلف است با هماهنگی سازمان بسیج مستضعفین و همکاری قرارگاه فرهنگی و اجتماعی حضرت بقیه‌الله الاعظم ارواحنا فداه، ظرف یک سال از لازم‌الاجرا شدن این قانون، آیین‌نامه اجرایی حمایت و پشتیبانی از مردمی‌سازی فرهنگ و جریان حلقه‌های میانی مروج گفتمان انقلاب اسلامی را در حوزه‌هایی همچون نهضت‌های قرآنی، خانواده، بانوان، عفاف و حجاب، فضای مجازی و تولید محتوای رسانه‌ای، نوشت‌افزار ایرانی-اسلامی، مطالبه‌گری پیشرفت و عدالت، جنبش نرم‌افزاری، فعالیت‌های مردمی-ورزشی، تربیتی و سبک زندگی سالم تهیه نموده و به تصویب هیئت وزیران برساند.	حلقه‌های میانی حوزه قرآن

مأخذ: نگارنده.

همان‌طور که پیش از این بیان شد، مقام معظم رهبری (مدظله) برای اولین بار از سازوکار حلقه میانی، در دیدار خود با دانشجویان در تاریخ ۱۳۹۸/۰۳/۰۱ سخن گفتند و از طرف دیگر، عمده اسناد مربوط به حوزه قرآن در کشور، در مراجع سیاست‌گذاری و قانونگذاری، پیش از این تاریخ نگاشته شده‌اند و طبیعتاً در این اسناد، سخنی از موجودیتی به نام حلقه میانی آورده نشده است. اما پس از سال ۱۳۹۸، فقط در دو سند به صورت صریح از حلقه‌های میانی در حوزه قرآن سخن گفته شد که یکی مربوط به قانون بودجه سال ۱۴۰۳ کل کشور (مصوب ۱۴۰۳/۰۱/۰۷) مجلس شورای اسلامی) و دیگری مربوط به قانون برنامه هفتم پیشرفت (مصوب ۱۴۰۳/۰۴/۱۸) می‌باشد و به عبارتی در ۶ سال گذشته در هیچ کدام از اسناد سیاستی کلان مصوب دستگاه‌های سیاستگذار، مانند شورای توسعه فرهنگ قرآنی، صریحاً به موضوع حلقه‌های میانی در حوزه قرآن، پرداخته نشده است.

بنابراین بند «د» ماده (۷۵) قانون برنامه هفتم پیشرفت به صورت تخصصی و به عنوان متأخرترین سند تقنینی حاضر به موضوع حلقه‌های میانی در حوزه نهضت‌های قرآنی پرداخت. براساس این بند، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی مکلف شد که با هماهنگی سازمان بسیج مستضعفین و همکاری قرارگاه فرهنگی-اجتماعی حضرت بقیه‌الله (ع)، ظرف یک سال از لازم‌الاجرا شدن قانون مزبور، آیین‌نامه اجرایی حمایت و پشتیبانی از مردمی‌سازی فرهنگ و جریان حلقه‌های میانی مروج گفتمان انقلاب اسلامی را در حوزه‌های مختلفی، از جمله نهضت‌های قرآنی تهیه کرده و به تصویب هیئت‌وزیران برساند. این آیین‌نامه در جلسه مورخ ۱۴۰۴/۰۶/۲۷ هیئت‌وزیران، با تأخیری دوماهه تصویب شد. بر این اساس می‌توان گفت که در زمینه حلقه‌های میانی، به جز اندک تعابیری کلی در لایه اسناد تقنینی، تکلیف و وظیفه مستقیمی توسط نظام حکمرانی کشور تعیین نشده است.

اما همان‌طور که در جدول ۱ مشاهده می‌شود، در میان اسناد راهبردی امور قرآنی کشور، به طور مستوفی به دو مفهوم مرتبط با حلقه‌های میانی، یعنی «مشارکت‌های مردمی» و «فعالیت‌های عمومی» پرداخته شده است. در متن منشور توسعه فرهنگ قرآنی به عنوان اصلی‌ترین سند سیاستی و تخصصی در حوزه قرآن، در سه مورد به اهمیت مشارکت‌های مردمی تأکید شده و در دو بند نیز به فعالیت‌های همگانی و عمومی (توسعه مهارت‌های روان‌خوانی و درک معنای آیات و انس با قرآن در میان اقشار مختلف جامعه) تصریح شده است. هرچند در این سند، راهکاری عملیاتی یا ایده و سازوکار خاصی برای دستیابی به این اهداف بیان نشده است. در طرح ملی حفظ قرآن کریم، سند راهبردی توسعه فعالیت‌های تبلیغی-ترویجی قرآنی پیشنهادی کمیسیون توسعه فعالیت‌های تبلیغی-ترویجی قرآنی، سند راهبردی توسعه آموزش عمومی قرآن کشور، سند راهبردی توسعه پژوهش و آموزش عالی قرآنی کشور و بیانیه تحول و بازسازی ساختار و نظام امور قرآنی کشور نیز به دو مؤلفه «مشارکت‌های مردمی» و «فعالیت‌های عمومی قرآنی» پرداخته شده است. اما به عنوان نمونه، در طرح ملی حفظ قرآن کریم، سازوکاری برای تبدیل حافظان به کنشگران و مربیان فعال در محلات یا شبکه‌سازی از آنها برای تداوم فعالیت ایشان در قالبی نهادی-تشکیلاتی پیش‌بینی نشده است.

از آنجایی که غالب این اسناد قبل از صدور بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی (در تاریخ ۱۳۹۷/۱۱/۲۲) و بیانات مقام معظم رهبری (مدظله) در دیدار با دانشجویان در تاریخ ۱۳۹۸/۰۳/۰۱ و مطرح شدن موضوع حلقه‌های میانی تدوین و ابلاغ شده‌اند، بیشتر مفاد آنها در حوزه‌های حمایت، پشتیبانی و توسعه زیرساخت‌های مؤسسات قرآنی و توسعه مهارت‌های قرآنی اقشار مختلف جامعه است و چندان التفاتی به سازوکار و راهکار رسیدن به این اهداف و مأموریت‌های تعیین شده ندارند. در طرح‌ها و برنامه‌های ملی و همگانی مانند طرح ملی حفظ قرآن کریم یا سند راهبردی آموزش عمومی قرآن کریم که ماهیتی فراگیر، همگانی، جریان‌ساز و اجرایی‌تر دارند، سازوکاری از قبیل حلقه‌های میانی برای تحقق آنها پیش‌بینی نشده است.

۴. عملکرد دستگاه‌های حوزه قرآن در زمینه حمایت از حلقه‌های میانی

در حال حاضر دستگاه‌ها و نهادهای مختلفی به‌طور مستقل یا در کنار سایر وظایف خود، اقدام به انجام فعالیت‌های قرآنی می‌کنند. به‌خصوص طی دو دهه اخیر با افزایش اعتبارات دولتی و توجه بیشتر نهادهای حاکمیتی به امر قرآن، تعداد دستگاه‌های حاکمیتی فعال در حوزه قرآن رشدی قابل توجه داشته است [۱۴]. به موازات دستگاه‌های حاکمیتی، نهادها و کنشگران مردمی حوزه قرآن نیز نمود بیشتری پیدا کرده‌اند. در ادامه سعی می‌شود به اهم اقدامات دستگاه‌های اصلی فعال طی چهار سال گذشته (از سال ۱۴۰۰ تا سال ۱۴۰۳) در زمینه حمایت از حلقه‌های میانی یا تربیت کنشگران قرآنی جریان‌ساز و یا اهم اقدامات این دستگاه‌ها (در صورت نداشتن فعالیت‌ی در راستای حمایت از حلقه‌های میانی) اشاره شده و به‌صورت کیفی میزان تطابق این فعالیت‌ها با تعریف عملیاتی حلقه‌های میانی در حوزه قرآن بررسی شود.

۴-۱. اتحادیه کشوری مؤسسات و تشکل‌های مردمی قرآن و عترت

نهادهای قرآنی مردمی در اشکال گوناگونی فعالیت می‌کنند که در جدول ۲ انواع این نهادها ارائه شده است:

جدول ۲. انواع نهادهای قرآنی مردمی [۲۲]

عنوان کلی	عنوان خاص	تعریف/ویژگی‌ها
مجامع سنتی قرآنی	جلسه قرآن	نهاد قرآنی مردمی غیررسمی که در آن جمعی از افراد (بیش از ۵ نفر) به‌صورت داوطلبانه و با هدف انس با قرآن از طریق خواندن یا درک مفاهیم و معارف قرآن به‌صورت دوره‌ای گرد هم می‌آیند.
	هیئت قرآنی	نهاد قرآنی مردمی رسمی یا غیررسمی با عنوان مشخص «هیئت» که در آن جمعی از افراد (بیش از ۱۵ نفر) به‌صورت داوطلبانه و با هدف انس با قرآن از طریق خواندن یا درک مفاهیم و معارف قرآن در جلسات دوره‌ای دارای نظام مدیریت معین گرد هم می‌آیند.
مراکز قرآنی مردمی (غیردولتی)	مرکز قرآنی (خصوصی/عام‌المنفعه)	نهاد قرآنی مردمی رسمی که با مدیریت یک نفر و در مکان معین تشکیل و به‌صورت انتفاعی/غیر انتفاعی فعالیت می‌کند.
مؤسسات قرآنی مردمی (غیردولتی)	مؤسسه قرآنی خصوصی	نهاد قرآنی مردمی رسمی دارای اساسنامه و ارکان تشکیلاتی (هیئت مدیره، بازرس و ...) که متعلق به اشخاص معین (حقیقی یا حقوقی مردمی) بوده و به‌صورت انتفاعی اداره می‌شود.
	مؤسسه قرآنی عام‌المنفعه	نهاد قرآنی مردمی رسمی دارای اساسنامه و ارکان تشکیلاتی (هیئت مدیره، بازرس و ...) که توسط اشخاص معین (حقیقی یا حقوقی مردمی) به‌صورت داوطلبانه و غیر انتفاعی تأسیس و مدیریت می‌شود.
سازمان‌های غیردولتی قرآنی NGO	تشکل قرآنی	نهاد قرآنی مردمی رسمی دارای اساسنامه و ارکان تشکیلاتی مردم‌سالار (دارای نظام عضوگیری و مجمع عمومی اعضا به‌عنوان بالاترین رکن تشکیلات) که توسط گروهی از اشخاص حقیقی یا حقوقی مردمی به‌صورت داوطلبانه و غیر انتفاعی تأسیس و راه‌اندازی شده است.

۱. نهاد قرآنی مردمی، نهادی رسمی (ثبت شده) یا غیررسمی، غیر وابسته به دستگاه‌های دولتی و عمومی و غیرسیاسی است که به فعالیت‌های قرآنی می‌پردازد [۲۲].

یکی از چالش‌های جدی در حوزه امور قرآنی مردمی، کمبود آمار دقیق، یکسان و رسمی از میزان مشارکت مردم است. حتی در مورد تعداد مؤسسات مردمی قرآنی که دستگاه‌های مختلفی در این زمینه مسئولیت دارند، گزارش‌های ارائه شده، اغلب متناقض، غیر دقیق و دارای هم‌پوشانی است.^۱

پس از رشد و تنوع یافتن فعالیت‌های مردمی قرآنی در دهه ۱۳۷۰، نخستین حرکت‌های هماهنگ‌سازی و مدیریت تشکلی و مجامع قرآنی مردمی از ابتدای دهه ۸۰ در دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی و ذیل کمیته هماهنگی و گسترش فعالیت‌های قرآنی انجام شد. به صورت موازی، سازمان تبلیغات اسلامی و وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، هر کدام به طور جداگانه اقدام به تأسیس اتحادیه‌ای مجزا برای ساماندهی فعالیت‌های مؤسسات و تشکلی‌های قرآنی کردند [۱۴]. «اتحادیه تشکلی‌های قرآنی کشور»، به عنوان یک نهاد مستقل غیردولتی، از سال ۱۳۸۲ تأسیس شد. در سال ۱۳۸۸ نیز «اتحادیه مؤسسات قرآن و عترت کشور» به صورت موازی با این اتحادیه ایجاد شد. این دو اتحادیه تا سال ۱۳۹۸ به شکل مجزا مشغول به فعالیت بودند، اما از سال ۱۳۹۸ در قالب یک اتحادیه واحد کشوری ادغام شدند و در سال ۱۳۹۹، به صورت رسمی، اتحادیه موضوع این بند، با ادغام دو اتحادیه پیشین تأسیس شد [۱۴]. این اتحادیه به لحاظ ساختاری جایگاه ویژه‌ای در ساماندهی، هدایت و پشتیبانی از فعالیت‌های مردمی قرآنی کشور دارد و از وظایف اصلی این اتحادیه، شناسایی، سازماندهی و تقویت مؤسسات فرهنگی قرآن و عترت و برنامه‌ریزی و تهیه طرح‌های مناسب برای گسترش مشارکت‌های مردمی در فعالیت‌های سازمان یافته قرآنی است.^۲

بر اساس بندهای «۲ و ۴» بخش وظایف اساسنامه^۳ اتحادیه کشوری مؤسسات و تشکلی‌های مردمی قرآن و عترت، اتحادیه مزبور به عنوان یک مؤسسه غیر تجاری، به همراه شعب استانی آنکه بالاترین جایگاه نمایندگی از مؤسسات و تشکلی‌های مردمی قرآن و عترت را دارد، می‌تواند نقش بی‌بدیلی در جریان‌سازی حلقه‌های میانی قرآنی کشور داشته باشد. در ادامه به برخی از فعالیت‌های این اتحادیه در ارتباط با حلقه‌های میانی اشاره می‌شود.

۱. بر اساس آخرین گزارش وضعیت اجتماعی و فرهنگی ایران (مرکز آمار ایران)، بین سال‌های ۱۳۹۶ تا ۱۴۰۲، تعداد مؤسسات فرهنگی هنری فعال، مؤسسات فرهنگی قرآن و عترت دارای پروانه و کانون‌های فرهنگی هنری مساجد افزایش کمی قابل توجهی داشته‌اند؛ به طوری که تعداد مؤسسات فرهنگی قرآن و عترت دارای پروانه از ۱۲۲۴ به ۱۴۷۹ رسیده است [۲۳]. طبق برخی گزارش‌ها، تعداد مؤسسات فرهنگی قرآن و عترت کشور که مجوز خود را از وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی و یا سازمان تبلیغات اسلامی حدود ۳۰۰۰ مؤسسه برآورد شده است. البته تعدادی از این مؤسسات در حال حاضر یا تعطیل، یا نیمه‌فعال و یا غیرفعال شده‌اند، اما آمار دقیقی در این زمینه وجود ندارد [۲۴].

۲. آگهی تأسیس اتحادیه کشوری مؤسسات و تشکلی‌های قرآن و عترت (ع)، تاریخ تأسیس: ۱۳۹۹/۰۹/۲۴. <https://Brn.ir/gm۹۷۴۵>

۳. بندهای «۲ و ۴» بخش وظایف اساسنامه اتحادیه کشوری مؤسسات و تشکلی‌های قرآن و عترت (ع): «۲»- ایجاد شبکه ارتباطی و اطلاع‌رسانی مشترک مابین مؤسسات و تشکلی‌های قرآنی مردمی کشور؛ «۴»- تدوین برنامه‌ها و طرح‌های مناسب برای گسترش مشارکت‌های مردمی در فعالیت‌های قرآنی.

جدول ۳. اهم فعاليت‌های اتحاديه كشوري مؤسسات و تشكّل‌های مردمی قرآن و عترت طی سال‌های ۱۴۰۰ تا ۱۴۰۳ [۴]

سال	عنوان فعاليت	كمّيت	هم‌گرایی با كارويژه «ايجاد جريان عمومي»	هم‌گرایی با خاصيّمه مردمی بودن	هم‌گرایی با مؤلفه توليد رهبري فعال و مؤثر	هم‌گرایی با عملکرد شبكه‌ای	نوع ارتباط فعاليت با حمايت از حلقه‌های میانى
۱۴۰۰	توانمندسازی نیروی انسانی	۸۰۰ نفر آموزش	-	-	✓	-	مستقيم
	تربيت معلم حفظ قرآن	۱۰۲۰ نفر آموزش	-	-	-	-	غيرمستقيم
	بيمه معلمان قرآنی	۲۴۰ حمايت	-	-	-	-	غيرمستقيم
	توانمندسازی مدیرعامل‌های استانی	۱۰۲۱ نفر آموزش	✓	-	✓	-	مستقيم
۱۴۰۱	هماهنگی با مراجع ذی‌ربط (همراه اول و آموزش و پرورش و ...) به‌منظور استفاده معلمان و قرآن‌آموزان مؤسسات از اینترنت رایگان با بهره‌گیری از نرم‌افزار شاد	۱۰ نشست	-	-	-	-	غيرمستقيم
	برگزاری دوره دوم تربيت معلم حفظ قرآن با همكاری سازمان اوقاف و امور خیریه ^۱ در ۱۱ استان در راستای ارتقای توانمندی‌های سرمايه‌های انسانی مؤسسات	۱۱ دوره آموزشی	-	-	-	-	غيرمستقيم
	برگزاری دوره توانمندسازی با همكاری جهاد دانشگاهی ویژه مدیران و معلمان قرآنی مؤسسات	۱۳۶ نفر آموزش	-	-	✓	-	مستقيم
۱۴۰۲	تفاهم‌نامه با صندوق بیمه اجتماعی کشاورزان، روستاییان و عشایر در راستای حمايت و كمك به وضعیت بیمه معلمان قرآن، کادر اجرایی و مدیران مؤسسات قرآنی	۴۰۰۰ نفر	-	-	-	-	غيرمستقيم
	برخورداری از اینترنت رایگان متعلم و معلم ویژه مؤسسات قرآنی در بستر نرم‌افزار شاد و معرفی برخی مؤسسات برای دریافت وام مشاغل خانگی	۱ مورد تسهیل‌گری	-	-	-	-	غيرمستقيم
	پیگیری تسهیل استفاده مؤسسات قرآنی از فضاهای در اختیار وزارت آموزش و پرورش	۱ مورد تسهیل‌گری	-	-	-	-	غيرمستقيم
۱۴۰۳	راه‌اندازی نرم‌افزار «اطلس» مؤسسات قرآنی کشور	۱ نرم‌افزار	✓	-	✓	✓	مستقيم

۱. از این پس در گزارش حاضر با نام «سازمان اوقاف» بیان می‌شود.

براساس آنچه که در جدول ۳ ذکر شد و بررسی‌های تکمیلی [۱۵]، اتحادیه کشوری مؤسسات و تشکل‌های مردمی قرآن و عترت در سال‌های اخیر بیش از آنکه بر انجام فعالیت‌های جریان‌ساز حمایت و پشتیبانی از حلقه‌های میانی در حوزه قرآن متمرکز باشد، بر فعالیت‌های خردی مانند تربیت معلم حفظ قرآن تمرکز داشته است و در واقع می‌توان گفت که حمایت از فعالیت‌های جریان‌ساز حلقه‌های میانی تبدیل به رویکرد غالب این اتحادیه نشده و در فعالیت‌های چهار سال گذشته این اتحادیه، جایگاهی محوری نداشته است. همچنین یکی دیگر از آسیب‌های رایج در فعالیت اتحادیه‌های کشوری و استانی آن است که این تشکل‌ها به‌جای اتخاذ رویکردهای هم‌افزا و مشارکتی نسبت به یکدیگر، درگیر رویکردهای رقابتی و انجام فعالیت‌های منفرد و بارویکرد تصدی‌گرانه هستند. فعالیت‌های رقابتی و منفرد این تشکل‌ها موجب فرسایش درونی، سازمانی و گروهی آن شده و مانع ایفای وظیفه اصلی‌شان، یعنی نقش‌آفرینی برای توسعه مشارکت‌های مردمی در رشد و ترویج فرهنگ قرآنی می‌شود. همچنین عدم هم‌افزایی میان فعالیت این تشکل‌ها در استان‌ها با برخی فعالیت‌های پراکنده مردمی، منجر به سردرگمی فعالان مردمی میدانی می‌شود و از سویی نهادهای دولتی نیز در حمایت از این فعالیت‌ها دچار بی‌انگیزگی، موازی‌کاری یا بلاتکلیفی می‌شوند [۱۶].

۲-۴. بنیاد فرهنگی - اجتماعی خاتم‌الوصیاء (عج)؛ جامعه فرهنگی - قرآنی امام عصر (عج)

جامعه فرهنگی - قرآنی عصر (عج) از سال ۱۳۹۲ به‌عنوان کارگروه قرآنی بنیاد فرهنگی - اجتماعی خاتم‌الوصیاء (عج) و ذیل قرارگاه فرهنگی - اجتماعی حضرت بقیه‌الله الاعظم ارواحنا فداه (قرب)، با رویکرد هدایت‌گری، به‌گفتمان‌سازی، بسترسازی و تسهیل‌گری برای حرکت‌های عمومی و مردمی عرصه قرآنی کشور می‌پردازد [۱۷]. بنیاد فرهنگی - اجتماعی خاتم‌الوصیاء (عج)، ۳۰ مجمع دارد که یکی از آنها «جامعه قرآنی عصر» است. براساس ماده (۲) اساسنامه این تشکل، مهم‌ترین هدف جامعه قرآنی عصر، «تربیت نیروی انسانی تراز انقلاب اسلامی و ایجاد زمینه برای تشکیل شبکه نیروی انسانی مؤمن و انقلابی متشکل از فعالان قرآنی» دانسته شده است. همچنین براساس ماده (۴) آن، ارکان این مجموعه شامل ستاد راهبری کشوری، شورای استان، مجمع عمومی شهرستان، شورای شهرستان و اعضای آن است. این نهاد قرآنی از سال ۱۳۹۲ تا ۱۳۹۷، فعالیت‌هایی مانند طرح اسوه (رشد و شکوفایی استعدادها قرآنی)، انجام فعالیت‌هایی در زمینه گفتمان‌سازی و تحقق مسجد تراز قرآنی، ساماندهی جلسات خانگی قرآن و هم‌افزایی و شبکه‌سازی میان مجموعه‌های قرآنی میدانی را دنبال کرده است. از سال ۱۳۹۷، هم‌زمان با صدور **بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی**، رسالت و مأموریت این نهاد تاحدودی تغییر کرد و به مسئله «به میدان آوردن مردم از طریق حلقه‌های میانی» و «مشارکت‌های مردمی» معطوف شد [۱۷].

فعالیت محوری کنونی جامعه قرآنی عصر، ارائه خدمات، توانمندسازی، آموزش، ساماندهی، تقویت و تأسیس جلسات خانگی قرآن است و برای این منظور نیز قرارگاهی به‌نام «قرارگاه جلسات خانگی قرآن» را در سال ۱۳۹۸ تأسیس کرده است. این قرارگاه علاوه بر گفتمان‌سازی برای جلسات خانگی، از حلقه‌های میانی مروج جلسات خانگی حمایت و پشتیبانی می‌کند. همچنین از طریق سامانه جلسات خانگی قرآن^۱ به ارائه خدمات آموزشی و محتوای مورد نیاز و مشاوره به حلقه‌های میانی می‌پردازد و جریان توسعه جلسات خانگی را تسهیل‌گری می‌کند. این قرارگاه تاکنون در ۳۰۰ شهرستان، رابط (حلقه میانی شهرستانی) تشکیل داده که هر کدام از آنها، رابطان شهری و محلات را فعال می‌کنند [۱۶]. در جدول ۴ اهم فعالیت‌های این جامعه از ابتدای شکل‌گیری تاکنون، آورده شده است:

۱. درباره ماهیت حقوقی این مجموعه لازم به ذکر است که طبق مصوبه ضوابط و مقررات تأسیس مراکز، مؤسسات، کانون‌ها و انجمن‌های فرهنگی و نظارت بر فعالیت آنها (مصوبه شورای عالی انقلاب فرهنگی، مورخ ۱۳۷۵/۰۶/۲۷) هر دستگاهی که بخواهد مؤسسه فرهنگی و هنری تأسیس کند، باید از هیئت رسیدگی به امور مراکز فرهنگی، مستقر در وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی مجوز بگیرد. طبق این مصوبه، جایگاه حقوقی این جامعه و سایر نهادهای مردمی نیز باید شفاف باشد و اگر قرار است که یک مؤسسه مردمی قرآنی تلقی شود باید مسیر حقوقی خود را دنبال کند.

2. <https://portal.jkqk.ir/user/login>

جدول ۴. اهم فعاليت‌های جامعه قرآنی عصر از ابتدای شکل‌گيري تاکنون [۴]

ردیف	فعاليت	توضيحات	هم‌گرایی با کار ویژه «ایجاد جریان عمومی»	هم‌گرایی با باخصیصه مردمی بودن	هم‌گرایی با مؤلفه تولید رهبری فعال و مؤثر	هم‌گرایی با عملکرد شبکه‌ای	نوع ارتباط فعاليت با حمایت از حلقه‌های میانی
۱	راه‌اندازی جوامع استانی و شهرستانی	در ۳۱ استان و ۲۳۶ شهرستان	✓	✓	-	✓	مستقیم
۲	ساماندهی و احیای جلسات قرآنی خانگی قرآن	راه‌اندازی و شناسایی بیش از ۲۸ هزار جلسه خانگی در کشور؛ راه‌اندازی سامانه ثبت جلسات خانگی قرآن، برگزاری دوره‌های تربیت مربی جلسات خانگی و ...	✓	✓	-	✓	مستقیم
۳	طرح آموزشی- تربیتی اسوه؛ رشد و شکوفایی استعدادهای قاریان و حافظان نخبه نوجوان و جوان سراسر کشور	تاکنون ۱۷ دوره آموزشی- تربیتی اسوه برگزار شده و ۱۳۰ نفر از قاریان و حافظان ممتاز نوجوان و جوان در این طرح عضویت دارند.	-	-	-	-	غیرمستقیم
۴	اجرای طرح مساجد تراز قرآنی	انتخاب ۵۷ مسجد به‌عنوان مسجد تراز برای الگوبرداری	✓	✓	-	✓	مستقیم
۵	راه‌اندازی مجمع خیرین انصار القرآن	ایجاد ساختار حمایتی	✓	✓	-	✓	مستقیم
۶	تأمین محتوای علمی	تدوین و نشر ۱۷ عنوان کتاب و ۲۳ عنوان جزوه درسی و سیدی‌های آموزشی و کمک آموزشی	-	-	-	-	غیرمستقیم
۷	حمایت از برگزاری دوره‌های متعدد مهارت‌های بیان تفسیر	ویژه طلاب حوزه‌های علمیه کشور	-	-	-	-	غیرمستقیم
۸	برگزاری دوره‌های تربیت مدیران قرآنی	ویژه بخش بین‌الملل	-	-	✓	-	مستقیم
۹	تشکیل قرارگاه قرآنی مردمی اربعین	از سال ۱۴۰۱ شروع شده است.	✓	✓	-	✓	مستقیم
۱۰	طرح نقش‌آفرینی فعالان قرآنی در مناطق محروم (بنیان مرموض)	با محوریت در مناطق محروم	✓	✓	-	✓	مستقیم

۱. براساس گزارش دریافتی از جامعه فرهنگی-قرآنی عصر [۱۶]، در مورد میزان هزینه‌کرد آن، گزارش دقیق و شفافی وجود ندارد؛ اما براساس اطلاعات منتشر شده در کتاب سال قرآنی (۱۳۸۸ تا ۱۴۰۲)، دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی، این تشکل در سال‌های ۱۴۰۰ و ۱۴۰۱، به ترتیب ۹ و ۷٫۵ میلیارد تومان هزینه کرده است [۴].

براساس مفاد جدول ۴، بسیاری از فعالیت‌های این تشکل را می‌توان در راستای تقویت حلقه‌های میانی حوزه قرآنی دانست. از مهم‌ترین ویژگی‌های هویتی فعالیت جامعه فرهنگی قرآنی امام عصر (عج) آن است که فقط به حمایت و پشتیبانی ستادی اکتفا نمی‌کند و به صورت میدانی در سطوح استانی، شهرستانی و شهری، فعالان قرآنی را ساماندهی کرده و با برگزاری کارگاه‌های یادگیری مهارت برای کنشگری در زمینه حلقه‌های میانی قرآنی، این افراد و مجموعه‌ها را به عنوان رابطان محلات و شهرها فعال می‌کند [۱۶].

لازم به ذکر است که کار شبکه‌ای یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های هویتی فعالیت جامعه قرآنی عصر و قرارگاه جلسات خانگی قرآن است. جامعه قرآنی عصر برای ترویج جلسات خانگی قرآن، فقط به فعال‌سازی حلقه‌های میانی جامعه قرآنی کشور اکتفا نکرده و این موضوع را در میان سایر شبکه‌ها و اقشار جامعه نیز دنبال می‌کند [۱۶].

بنابر توصیه مقام معظم رهبری (مدظله) به مسئولان بنیاد فرهنگی خاتم‌الاولیاء (ص)^۱ در تاریخ ۱۳۹۵/۰۸/۱۹، این مجموعه باید به دنبال کارهای «بر زمین مانده» باشد و حتی‌الامکان نباید وارد اموری شود که متولی مشخص دارد و یا اگر وارد این گونه کارها می‌شود، به عنوان کمک‌کننده باشد. براساس نظر برخی فعالان قرآنی، جامعه قرآنی عصر به مرور به موازات اتحادیه کشوری مؤسسات و تشکل‌های مردم‌نهاد قرآنی و شعب استانی، اقدام به اجرای برنامه‌ها و تعامل و ارتباط با رابطان و شبکه‌های استانی و شهرستانی کرده است؛ در حالی که بسیاری از تعامل‌ها، ارتباط‌ها و پشتیبانی‌های استانی و شهرستانی این جامعه را می‌توان با مشارکت و هم‌افزایی اتحادیه‌های استانی دنبال و از موازی‌کاری‌ها و تشتت در امور جلوگیری کرد [۱۶].

۳-۴. سازمان اوقاف

برجسته‌ترین فعالیت سازمان اوقاف در حوزه امور قرآنی، برگزاری مسابقات قرآنی کشور در سطح ملی و بین‌المللی است و مدیریت اجرایی و عملیاتی آن توسط مرکز امور قرآنی سازمان اوقاف انجام می‌شود.^۲ همچنین در بقاع متبرکه و مراکز تحت مدیریت سازمان اوقاف، از گذشته جلسات قرآنی برگزار می‌شود. علاوه بر این، سازمان مزبور هر ساله دوره‌ها و کارگاه‌های آموزشی برای ارتقای سطح قاریان، مبلغان و حافظان قرآنی برگزار می‌کند که اهم این موارد طی چهار سال گذشته در جدول ۵ ارائه شده است:

۱. بیانات مقام معظم رهبری (مدظله) در جمع مسئولین بنیاد فرهنگی خاتم‌الاولیاء (ص) در تاریخ ۱۳۹۵/۰۸/۱۹: «بحث دیگر، بحث اولویت‌ها است. ببینید چه کاری زمین مانده است. یک وقتی یک مجموعه‌ای کاری انجام می‌دهد برای آن نظیر سراغ ندارید؛ هر جا ملاحظه کردید این کاری که شما می‌کنید قبلاً یک جایی تدارک دیده شده، اول بروید سراغ آنجا، ببینید اگر تدارک، کافی و قانع‌کننده بود و باری از دوش شما برداشته است، افراد را راجع بدهید به آنجا و اگر نبود تکمیل کنید».

۲. پیرو پیشنهاد معاون ارتباطات مردمی دفتر مقام معظم رهبری (مدظله)، معاون اول رئیس‌جمهور در سال ۱۳۷۵، طی بخش‌نامه‌ای، مسئولیت هماهنگی و ایجاد وحدت‌رویه در برگزاری مسابقات بین‌المللی حفظ و قرائت قرآن در قالب تشکیل ستاد عالی هماهنگی مسابقات قرآنی کشور به سازمان اوقاف سپرده شد.

جدول ۵. اهم فعاليت‌های سازمان اوقاف در حوزه‌های قرآنی طی سال‌های ۱۴۰۰ تا ۱۴۰۳ [۴]

سال	عنوان فعاليت	كميت	هم‌گرایی با كارويژه «ايجاد جريان عمومي»	هم‌گرایی باخصيصه مردمی بودن	هم‌گرایی با مؤلفه توليد رهبری فعال و مؤثر	هم‌گرایی با عملکرد شبکه‌ای	نوع ارتباط فعاليت با حمایت از حلقه‌های میانی
۱۴۰۰	شناسایی و تجلیل از ۱۱۴ مربی فعال حفظ قرآن	۱۱۴ نفر آموزش	-	-	-	-	غيرمستقيم
	ايجاد كارگروه تخصصی تفسير جهت آموزش مبلغين در مناسبت‌های مختلف	در بقاع متبركه	-	-	-	-	غيرمستقيم
۱۴۰۱	برگزاری دوره‌های ارتقای قاریان قرآن در استان‌ها	۹۱۶ نفر آموزش	-	-	-	-	غيرمستقيم
	برگزاری دوره‌های ارتقای حافظان قرآن در استان‌ها	۹۱۰ نفر آموزش	-	-	-	-	غيرمستقيم
	برگزاری اولین دوره تربيت مجريان مسابقات و محافل قرآنی	۵۰ نفر آموزش	✓	-	-	-	مستقيم
۱۴۰۲	برگزاری دوره‌های ارتقای قاریان قرآن در استان‌ها	۶۹۲ نفر آموزش	-	-	-	-	غيرمستقيم
	برگزاری دوره‌های ارتقای حافظان قرآن در استان‌ها	۳۰ نفر آموزش	-	-	-	-	غيرمستقيم
	برگزاری دوره‌های آموزش و ارتقای قاریان جوان و ممتاز قرآن	۱۰ دوره آموزشی	-	-	-	-	غيرمستقيم
۱۴۰۳	اعزام ۲۵۰۰ مبلغ و مفسر قرآن به سراسر کشور	۲۵۰۰ اعزام	-	-	-	-	غيرمستقيم
	برگزاری دوره‌های ارتقای قاریان قرآن در استان‌ها	۵۰۰ نفر آموزش	-	-	-	-	غيرمستقيم

براساس بررسی‌ها، حمایت و پشتیبانی از جريان حلقه‌های میانی عرصه قرآنی در کشور، به دال مرکزی فعاليت قرآنی سازمان اوقاف بدل نشده است و عمده فعاليت‌های این سازمان در حوزه امور قرآنی، به مدیریت اجرایی مسابقات استانی، ملی و بین‌المللی و اجرای دوره‌های آموزش عمومی قرآن اختصاص دارد که آن نیز بدون مشارکت و نقش‌دهی به حلقه‌های میانی این حوزه انجام می‌شود. فعاليت‌های مذکور در جدول ۵، بخشی از فعاليت‌های قرآنی این سازمان است که اساساً بیش از آنکه ماهیتی مرتبط با جريان حلقه‌های میانی داشته باشد، ماهیتی خُرد، اجرایی و ورود مستقیم به فرایندها دارد.

از مهم‌ترین نقاط قابل توجه درباره نقش این سازمان در توسعه فرهنگ قرآنی، «ضرورت همکاری بین‌بخشی سازمان مزبور با دستگاه‌ها و نهاد‌های حامی و پشتیبان حلقه‌های میانی قرآنی جهت اموری مانند تأمین مالی آنها» و «عدم تصدی‌گری آن در اجرای امور قرآنی و انجام برنامه‌های موازی و تکراری با دیگر دستگاه‌های تخصصی این عرصه» است که براساس نظر خبرگان این حوزه، بررسی‌های کارشناسی موجود و مصاحبه با ذی‌نفعان تعامل با سازمان اوقاف، این سازمان در هر دو محور عملکرد قابل قبولی در حوزه امور قرآنی ندارد [۱۹].

۴-۴. سازمان جهاد دانشگاهی

فعالیت‌های قرآنی سازمان جهاد دانشگاهی، از ابتدای شکل‌گیری این سازمان (۱۳۶۲)، در قالب برگزاری برنامه‌هایی مانند مسابقات قرآنی انجام می‌شد، اما در سال ۱۳۸۰، با تصویب هیئت‌امانی جهاد دانشگاهی، مرکزی با عنوان «مرکز فعالیت‌های قرآنی دانشجویان کشور» وابسته به معاونت فرهنگی جهاد دانشگاهی تشکیل شد. این مرکز بر اساس اساسنامه آن (مصوب سال ۱۳۸۵)، با عنوان «سازمان قرآنی دانشگاهیان کشور» به ادامه فعالیت در این زمینه پرداخت.^۱ این سازمان، شامل نهادهایی همچون «خبرگزاری بین‌المللی قرآن (ایکنا)»،^۲ «مرکز رشد واحدهای فناوری هنرهای قرآنی»،^۳ «مرکز آموزش، خدمات روان‌شناسی و مشاوره جهاد دانشگاهی»،^۴ «مرکز مطالعات میان‌رشته‌ای قرآن کریم» و «مرکز تولیدات چندرسانه‌ای مبین» است که عمدتاً متناسب با نیازهای جوانان به تدوین طرح‌ها و اجرای برنامه‌های ویژه دانشجویان و دانشگاهیان با موضوع قرآن و فرهنگ قرآنی می‌پردازد. راه‌اندازی، گسترش و اداره فعالیت‌های خبری و اطلاع‌رسانی قرآنی، انجام پژوهش‌های علمی-کاربردی در حوزه‌های مختلف قرآن و برگزاری همایش‌های میان‌رشته‌ای قرآنی و مسابقات و جشنواره‌های قرآنی و حدیثی برای عموم دانشگاهیان، اهم برنامه‌های این سازمان به‌شمار می‌رود [۴]. در جدول ۶، اهم فعالیت‌های قرآنی این سازمان طی سال‌های ۱۴۰۰ تا ۱۴۰۳ ارائه شده است:

جدول ۶. اهم فعالیت‌های سازمان جهاد دانشگاهی در حوزه‌های قرآنی طی سال‌های ۱۴۰۰ تا ۱۴۰۳ [۴]

سال	عنوان فعالیت	کمیت	هم‌گرایی با کارویژه «ایجاد جریان عمومی»	هم‌گرایی با خصیصه مردمی بودن	هم‌گرایی با مؤلفه تولید رهبری فعال و مؤثر	هم‌گرایی با عملکرد شبکه‌ای	نوع ارتباط فعالیت با حمایت از حلقه‌های میانی
۱۴۰۰	راه‌اندازی شبکه دانشجویی قرآنی، جذب، سازماندهی، نگهداشت و توانمندسازی نیروی انسانی (۱۲۰۰ نفر)	۱ حمایت	-	-	-	✓	مستقیم
	برگزاری دوره آموزش خبرنگار معارفی	دوره ۳ آموزشی	-	-	-	-	غیرمستقیم
	دوره توانمندسازی مسئولین و کارکنان مؤسسات قرآنی	دوره ۲ آموزشی	-	-	✓	-	مستقیم
	طراحی و برگزاری دوره‌های تربیت مشاور بارویکرد اسلامی	دوره ۳ آموزشی	-	-	-	-	غیرمستقیم

۱. پایگاه اطلاع‌رسانی سازمان قرآنی دانشگاهیان کشور: <https://isqa.acecr.ac.ir/fa>

2. <https://iqna.ir/>

3. <https://quranati.acecr.ac.ir>

4. <https://jtehran.com/>

سال	عنوان فعالیت	کمیت	هم‌گرایی با کار ویژه «ایجاد جریان عمومی»	هم‌گرایی با خصیصه مردمی بودن	هم‌گرایی با مؤلفه تولید رهبری فعال و مؤثر	هم‌گرایی با عملکرد شبکه‌ای	نوع ارتباط فعالیت با حمایت از حلقه‌های میانی
۱۴۰۱	ایجاد صفحه فعالیت‌های جهادی	۱ نشر محتوای مجازی	✓	-	-	✓	مستقیم
	برگزاری دوره آموزشی خبرنگاری قرآنی (ویژه طلاب جامعه المصطفی‌العالمیه (ص) و دانشجویان خارجی دانشگاه اهل‌البیت (ع))	۲ دوره آموزشی	-	-	-	-	غیرمستقیم
	آموزش خبرنگاری قرآنی (۲۵۲۰ نفر ساعت)	۲ دوره آموزشی	-	-	-	-	غیرمستقیم
	تربیت دانشجو-مربی روخوانی و روان‌خوانی قرآن (۴۱۳۰۰ نفر ساعت)	۳ دوره آموزشی	-	-	-	-	غیرمستقیم
	برگزاری دوره تربیت داور مقالات قرآنی	۱ دوره آموزشی	-	-	-	-	غیرمستقیم
	برگزاری دوره توانمندسازی تبلیغی-ترویجی مدیران مؤسسات قرآنی (۵۳۲۰ نفر ساعت)	۱ دوره آموزشی	✓	-	✓	-	مستقیم
۱۴۰۲	دوره تربیت مربی روان‌خوانی قرآن-دانشجو-معلم قرآن	۵ دوره آموزشی	-	-	-	-	غیرمستقیم
	جلسه توجیهی و معارفه دوره تربیت مربی روان‌خوانی و روان‌خوانی قرآن استان‌های خوزستان و خراسان شمالی و تهران	۳ نشست	-	-	-	-	غیرمستقیم
	دوره تربیت دانشجو مربی روان‌خوانی قرآن	۴ دوره آموزشی	-	-	-	-	غیرمستقیم
	دوره آموزش خبرنگاری قرآنی	۱ دوره آموزشی	-	-	-	-	غیرمستقیم
	کارگاه عکاسی ویژه ایام اربعین حسینی (ع)	۱ دوره آموزشی	-	-	-	-	غیرمستقیم

سال	عنوان فعالیت	کمیت	هم‌گرایی با کارویژه «ایجاد جریان عمومی»	هم‌گرایی با خصیصه مردمی بودن	هم‌گرایی با مؤلفه تولید رهبری فعال و مؤثر	هم‌گرایی با عملکرد شبکه‌ای	نوع ارتباط فعالیت با حمایت از حلقه‌های میانی
۱۴۰۳	رویداد نوآفرینی (استارت‌آپی) اسلامی- قرآنی طلوع برکت- افراد خلاق و ایده‌پرداز	۱۰۰ نفر	✓	-	-	-	مستقیم
	برگزاری کارگاه‌های توانمندسازی کسب‌وکارهای فرهنگی و اسلامی	۵ کارگاه	✓	-	-	-	مستقیم
	اجرای دوره طرح ملی دانشجو- معلم قرآن	۱ دوره آموزشی	-	-	-	-	غیرمستقیم

بخشی از فعالیت‌های قرآنی این سازمان را می‌توان به صورت غیرمستقیم معطوف بر تقویت حلقه‌های میانی حوزه قرآن دانست. از نقاط قوت این سازمان در فعالیت‌های قرآنی، اقدامات فراگیر و بین‌المللی در حوزه اطلاع‌رسانی و استفاده بهینه از بستر فضای مجازی است. همچنین ظرفیت‌های رسانه‌ای و مجازی این سازمان (مانند خبرگزاری قرآنی ای‌کنا) می‌تواند در تجزیه و تحلیل محتوای قرآنی، برجسته‌سازی آسیب‌ها و دستاوردهای دستگاه‌ها، مطالبه‌گری تکالیف دستگاهی در حمایت از حلقه‌های میانی و الگوسازی از حلقه‌های میانی قرآنی و گفتمان‌سازی و فرهنگ‌سازی این موضوع نقش مؤثری ایفا کند.

۴-۵. سازمان دارالقرآن سازمان تبلیغات اسلامی

سازمان تبلیغات اسلامی به عنوان نهاد فعال و مسئول در حوزه آموزش عمومی قرآن، از سال ۱۳۶۳ به تأسیس بخش دارالقرآن و کانون‌های قرآنی استانی پرداخت و هم‌اکنون در قالب سازمان دارالقرآن و دارالقرآن‌های استانی فعال است. این سازمان، هر سال به برگزاری دوره‌های متعدد آموزشی، توانمندسازی و تربیت کادر متخصص آموزش قرآن می‌پردازد که بسیاری از این برنامه‌ها، هرچند با عنوانی دیگر، ذیل عنوان حمایت از حلقه‌های میانی قرآنی و با این رویکرد انجام می‌شوند. جدول ۷ اهم اقدامات آن طی سال‌های ۱۴۰۰ تا ۱۴۰۳ را بیان می‌کند:

جدول ۷. اهم فعاليت‌های سازمان دارالقرآن طی سال‌های ۱۴۰۰ تا ۱۴۰۳ [۴]

سال	عنوان فعاليت	كميت	هم‌گرایی با کار ویژه «ايجاد جريان عمومی»	هم‌گرایی با خصیصه مردمی بودن	هم‌گرایی با مؤلفه توليد رهبری فعال و مؤثر	هم‌گرایی با عملکرد شبکه‌ای	نوع ارتباط فعاليت با حمايت از حلقه‌های میانی
۱۴۰۰	رصد و پایش خانه‌های قرآن و عترت شهری و روستایی	۴۰۵۰۰ جلسه خانگی	✓	✓	-	✓	مستقیم
	حمايت از فعاليت‌های مردمی ویژه (با تأکید بر اتحادیه استان)	۱۰۱۰۰ حمايت	✓	✓	-	✓	مستقیم
	راه‌اندازی مراکز تربیت قرآنی (نور الثقلمین) و توانمندسازی مربیان آنها	۸۰۰ ايجاد ساختار	-	-	-	-	غیرمستقیم
	آموزش و توانمندسازی مربیان محافل خانگی قرآن	۳۰۰۰ نفر آموزش	-	-	-	-	غیرمستقیم
	آموزش مجازی مدیران تشکلهای قرآنی مردمی	۳۰۰۰ نفر آموزش	-	✓	✓	-	مستقیم
	برگزاری دوره‌های تخصصی ویژه تربیت و ارتقای استعدادهای قرآنی	۵۴۰ نفر آموزش	-	-	-	-	غیرمستقیم
	برگزاری دوره‌های آموزش تخصصی و تربیت کادر متخصص قرآنی	۹۲ دوره آموزشی	✓	✓	✓	-	مستقیم
	برگزاری دومین دوره مسابقه سراسری استعدادهای قرآنی (ویژه مرحله تطبیق)	۱ مسابقه سراسری	-	-	-	-	غیرمستقیم
۱۴۰۱	برگزاری دوره‌ها و کارگاه‌های تخصصی و تربیت کادر متخصص قرآنی	۱۵۶ دوره آموزشی	✓	✓	✓	-	مستقیم
	اجرای طرح ملی استعدادهای قرآنی	۱۰۰۰۰ نفر آموزش	-	-	-	-	غیرمستقیم
	آموزش گروه‌های تأثیرگذار مردمی در تشکلهای قرآنی مسئله‌محور و فعال	۵۳۰ نفر آموزش	✓	✓	✓	✓	مستقیم
	حمايت از فعاليت تشکلهای قرآنی مردمی (با اولویت مناطق محروم)	۷۰۰ حمايت	✓	✓	✓	✓	مستقیم

سال	عنوان فعالیت	کمیت	هم‌گرایی با کارویژه «ایجاد جریان عمومی»	هم‌گرایی با خصیصه مردمی بودن	هم‌گرایی با مؤلفه تولید رهبری فعال و مؤثر	هم‌گرایی با عملکرد شبکه‌ای	نوع ارتباط فعالیت با حمایت از حلقه‌های میانی
۱۴۰۲	راهبری و اجرای طرح ملی زندگی با آیه‌ها (ماه رمضان)	۱۰.۵۶۰.۰۰۰ نفر مخاطب	✓	✓	-	✓	مستقیم
	برگزاری مسابقه و پویش همگانی حفظ آیات و سوره‌های منتخب جهت فرهنگ‌سازی مفاهیم اساسی و پایه (طرح مستورا)	۱۱۰.۰۰۰ نفر	-	-	-	-	غیرمستقیم
	برگزاری دوره‌های آموزش مجازی ضمن خدمت برای دستگاه‌های مختلف با موضوع تدبیر در قرآن و جهاد تبیین	۸.۷۶۰ ساعت	-	-	-	-	غیرمستقیم
	برگزاری کارگاه‌های آموزشی توانمندسازی و ارتقای دانش و معارف قرآنی مدیران استان‌ها	۱۰۹۱۵ نفر آموزش	-	-	-	-	غیرمستقیم
	برگزاری جلسات محوری تلاوت و تفسیر (تدبیر) به صورت هفتگی	۵۵ جلسه	-	-	-	-	غیرمستقیم
	حمایت ویژه از جلسات خانگی قرآنی و عمومی در راستای جهاد تبیین	۲۹۰ جلسه خانگی	✓	✓	-	✓	مستقیم
	توسعه مشارکت‌های مردمی و ساماندهی تشکلهای قرآنی مردم‌نهاد	۲۰۸۵۷ مورد حمایت	✓	✓	-	✓	مستقیم
	برگزاری دوره‌ها و کارگاه‌های تخصصی و تربیت کادر متخصص قرآنی در رشته‌های مختلف	۴۰۴۸۰ نفر آموزش	✓	-	-	-	مستقیم
	اجرای طرح ملی شناسایی و تربیت استعداد‌های قرآنی	۷۶۸ نفر آموزش	-	-	-	-	غیرمستقیم
	برگزاری کارگاه‌های آموزشی مدیران تشکلهای قرآنی مردمی	۳۰ جلسه	-	✓	✓	✓	مستقیم
	برگزاری دوره‌های آموزشی آشنایی با سبک زندگی قرآنی (به‌ویژه برای بانوان، زوج‌های جوان و نوجوانان)	۸.۷۷۰ نفر آموزش	-	-	-	-	غیرمستقیم
	برگزاری دوره آموزشی تربیتی طلاب با رویکرد جهاد تبیین	۳.۳۰۰ نفر آموزش	-	-	-	-	غیرمستقیم
	برگزاری دوره‌های آموزش عمومی تدبیر در قرآن	۴.۰۰۰ نفر آموزش	-	-	-	-	غیرمستقیم
	برگزاری دوره‌های تربیت معلم تدبیر در قرآن و ارتقای سطح علمی مربیان و مدرسان مفاهیم، تدبیر و تفسیر	۳۲۲ نفر آموزش	-	-	-	-	غیرمستقیم

سال	عنوان فعالیت	کمیت	هم‌گرایی با کار ویژه «ایجاد جریان عمومی»	هم‌گرایی با خصیصه مردمی بودن	هم‌گرایی با مؤلفه تولید رهبری فعال و مؤثر	هم‌گرایی با عملکرد شبکه‌ای	نوع ارتباط فعالیت با حمایت از حلقه‌های میانی
۱۴۰۳	راهبری و اجرای طرح ملی زندگی با آیه‌ها (ماه رمضان)	۱۱۰۰۰۰۰۰۰ نفر مخاطب	✓	✓	-	✓	مستقیم
	برگزاری محافل و جلسات قرآنی (زندگی با آیه‌ها)	۲۰۵۰۰۰۰۰ جلسه	✓	✓	-	✓	مستقیم
	اجرای طرح ملی زندگی با آیه‌ها در سراسر کشور با حضور سفیران آیه‌ها	۸۵۰۰۰ نفر	✓	✓	-	✓	مستقیم
	برگزاری دوره‌های تربیت کادر متخصص آموزش قرآن در رشته‌های مختلف	۷۰۰۰ نفر آموزش	-	-	✓	-	مستقیم
	برگزاری دوره‌های آموزشی ویژه ارتقای مدرسان طرح استعدادها قرآنی و تربیت معلم طرح کلی اندیشه اسلامی	۲۰۰ نفر آموزش	-	-	-	-	غیرمستقیم
	برگزاری دوره‌های آموزش عمومی و تخصصی قرآن	۲۰۰۰۰ نفر آموزش	-	-	-	-	غیرمستقیم
	حمایت از تشکلهای قرآنی مردم‌نهاد	۲۰۰۰ مورد حمایت	✓	✓	-	✓	مستقیم
	برگزاری کارگاه‌های توانمندسازی کنشگران قرآنی استان‌ها (اعم از کارشناسان و رابطان قرآنی)	۱۰۰۰ نفر آموزش	✓	✓	-	-	مستقیم

اجرای «نهضت ملی زندگی با آیه‌ها» از جمله اقدامات شاخص این سازمان طی سال‌های ۱۴۰۲ و ۱۴۰۳ است که به‌صورت فراگیر در حال اجراست و در مناسبت‌های مختلف و از طریق پویش‌های متعدد، می‌تواند تأثیر بسزایی در میزان انس جامعه با آیات قرآن داشته باشد. طی سال‌های ۱۴۰۲ و ۱۴۰۳، در مجموع بیش از ۲۰ میلیون نفر در این طرح شرکت کرده‌اند. عمده اقدامات سازمان دارالقرآن در فرایند اجرایی این نهضت، از سنخ حمایت و توانمندسازی مجموعه‌های مردمی، مبلغین، امامان جماعات، امامان جمعه، معلمان آموزش و پرورش و اقشار مختلف جبهه فرهنگی بوده است [۱۶]. بر این اساس، برگزاری دوره‌های توانمندسازی کنشگران قرآنی استان‌ها و تربیت کادر متخصص آموزش قرآن از جمله نزدیک‌ترین مصادیق فعالیت‌های این سازمان در راستای پشتیبانی از جریان حلقه‌های میانی است. بنابراین می‌توان گفت که طی چهار سال گذشته، این سازمان اهتمام قابل قبولی در حمایت از حلقه‌های میانی داشته است.

۴-۶. شورای عالی قرآن سازمان صداوسیما

شورای عالی قرآن سازمان صدا و سیما یکی از نهادهای قرآنی وابسته به دفتر مقام معظم رهبری (مدظله) و نهادی تخصصی در حوزه قرآنی است که در سال ۱۳۷۰ جهت سیاست‌گذاری، نظارت، هدایت و ارتقای برنامه‌های قرائت قرآن، اذان، مناجات، ادعیه و تواشیح تشکیل شد.^۱ در جدول ۸، اهم فعالیت‌های این شورا در سال‌های ۱۴۰۰ تا ۱۴۰۳ ارائه شده است:

۱. ابلاغیه دفتر مقام معظم رهبری (مدظله)، مورخ ۱۳۷۰/۰۷/۱۲، شماره ابلاغ ۱/۶۹۴۳.

جدول ۸. اهم فعالیت‌های شورای عالی قرآن صدا و سیما طی سال‌های ۱۴۰۰ تا ۱۴۰۳ [۴]

سال	عنوان فعالیت	کمیت	هم‌گرایی با کارویژه ایجاد جریان عمومی	هم‌گرایی با مردمی بودن	هم‌گرایی با مؤلفه تولید رهبری فعال و مؤثر	هم‌گرایی با عملکرد شبکه‌ای	نوع ارتباط فعالیت با حمایت از حلقه‌های میانی
۱۴۰۰	برگزاری دوره‌ها و جلسات ارتقا در گروه‌های مختلف سنی	۱۵۰ دوره آموزشی	-	-	-	-	غیرمستقیم
	اجرای طرح ارزیابی و اعطای مدرک تخصصی به قاریان و مدرسان قرآن	۹۱ نفر اعطای مدرک	-	-	-	-	غیرمستقیم
	نشست تخصصی استادان، قاریان و حافظان ممتاز قرآن- با حضور بیش از ۴۰۰ نفر	۱ نشست	-	-	-	-	غیرمستقیم
	برگزاری دوره‌های تخصصی اقرا	۱ دوره آموزشی	-	-	-	-	غیرمستقیم
۱۴۰۱	برگزاری دوره‌ها و جلسات ارتقا در گروه‌های مختلف سنی	۱۰ دوره آموزشی	-	-	-	-	غیرمستقیم
	اجرای طرح ارزیابی و اعطای مدرک تخصصی به قاریان و مدرسان قرآن	۶۸ نفر اعطای مدرک	-	-	-	-	غیرمستقیم
	نشست تخصصی استادان، قاریان و حافظان ممتاز قرآن (با همکاری معاونت قرآن و عترت وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی)	۱ نشست	-	-	-	-	غیرمستقیم
	برگزاری دوره‌های تخصصی اقرا- ۵۰ نفر	۱۰ دوره	-	-	-	-	غیرمستقیم
۱۴۰۲	برگزاری دوره‌ها و جلسات ارتقا در گروه‌های مختلف سنی	۲۰ دوره آموزشی	-	-	-	-	غیرمستقیم
	طرح ارزیابی و اعطای مدرک تخصصی به قاریان و مدرسان قرآن	۶۴ نفر اعطای مدرک	-	-	-	-	غیرمستقیم
	نشست تخصصی استادان، قاریان و حافظان ممتاز قرآن (با همکاری سازمان اوقاف)	۱ نشست	-	-	-	-	غیرمستقیم
	برگزاری دوره‌های تخصصی اقرا	۱۰ دوره	-	-	-	-	غیرمستقیم
۱۴۰۳	برگزاری دوره‌ها و جلسات ارتقا در گروه‌های مختلف سنی	۱۰ دوره آموزشی	-	-	-	-	غیرمستقیم
	اجرای طرح ارزیابی و اعطای مدرک تخصصی به قاریان و مدرسان قرآن	۵۲ نفر اعطای مدرک	-	-	-	-	غیرمستقیم
	نشست تخصصی استادان، قاریان و حافظان ممتاز قرآن	۱ نشست	-	-	-	-	غیرمستقیم
	برگزاری دوره‌های تخصصی اقرا	۱۰ دوره	-	-	-	-	غیرمستقیم

همان گونه که مشاهده می‌شود؛ قاطبه فعالیت‌های این شورا تناسبی با کارویژه حمایت از حلقه‌های میانی ندارد. یکی از فعالیت‌های بارز این شورا، طرح اعطای مدرک تخصصی به قاریان و مدرسان قرآن بوده که تاکنون ۱۴ دوره آن برگزار شده است و سالیانه پس از برگزاری آزمون‌های تخصصی به تعدادی از قاریان و مدرسان قرآن، مدارک تخصصی درجه ۱ تا ۴ اعطای می‌شود، اما می‌توان بیان داشت که کیفیت و کمیت اجرای این طرح پس از این مدت، منجر به ایجاد جریان‌های تحولی و جنبش‌های قرآنی نشده است. بیشتر تمرکز این طرح تا مرحله اعطای مدرک تخصصی بوده و پیش‌بینی چندانی برای پس از اعطای مدرک نشده است. به عبارتی اعطای این مدارک، نقش چندانی در مسیر نقش‌آفرینی تحولی در امور قرآنی ندارند؛ به علاوه اینکه سازوکار و مزایای تشویقی و حمایتی نیز برای صاحبان این مدارک در نظر گرفته نشده است [۱۴].

لازم به ذکر است که مقام معظم رهبری (مدظله) در دیدار با جامعه قرآنی کشور در سال ۱۴۰۳، بر نقش و وظیفه این شورا در زمینه سیاستگذاری برای هم‌افزایی دستگاه‌های قرآنی تأکید کردند، در حالی که محور فعالیت‌های این شورا تاکنون، امر قرائت و نعمات دینی بوده است.^۱

۷-۴. وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی

وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، به عنوان اصلی‌ترین ساختار دولتی فعال در امور قرآنی، در قالب معاونت امور قرآن و عترت، علاوه بر مدیریت، هماهنگی و تسهیل امور تبلیغی-ترویجی قرآنی کشور، به اجرای برنامه‌های هنری، رسانه‌ای و مجازی قرآن می‌پردازد. هرچند طبق آخرین نمودار سازمانی این وزارتخانه که مردادماه ۱۴۰۴ اصلاح شده، در راستای بازتعریف مأموریت‌ها و چابک‌سازی و ارتقای بهره‌روی، جایگاه این معاونت به یک مرکز عالی در وزارت فرهنگ تقلیل یافته است [۲۱].

همان‌طور که پیشتر بیان شد، بند «د» ماده (۷۵) قانون برنامه هفتم پیشرفت، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی را مکلف کرده که با هماهنگی‌های لازم با برخی از دستگاه‌های حوزه قرآنی، آیین‌نامه اجرایی حمایت و پشتیبانی از مردمی‌سازی فرهنگ و جریان حلقه‌های میانی مروج گفتمان انقلاب اسلامی را در حوزه «نهضت‌های قرآنی»، یک سال پس از لازم‌الاجرا شدن قانون تهیه کند که این آیین‌نامه در تاریخ ۱۴۰۴/۰۶/۲۷، با بیش از ۲ ماه تأخیر، به تصویب رسید [۱۸]. در جدول ۹ نزدیک‌ترین اقدامات این وزارتخانه در حوزه قرآنی طی سال‌های ۱۴۰۰ تا ۱۴۰۳ ارائه می‌شود:

۱. بیانات مقام معظم رهبری (مدظله) در تاریخ ۱۴۰۳/۱۲/۱۲: «یک نکته این است که دستگاه‌های مختلفی متولی مسئله قرآنند و با قرآن سروکار دارند؛ وزارت ارشاد با قرآن سروکار دارد، سازمان تبلیغات سروکار دارد، اوقاف سروکار دارد، صداوسیما سروکار دارد، دستگاه‌های مختلف دیگر هم هستند، آحاد مردم و گروه‌های مردمی هم سروکار دارند؛ خب اینها هم‌افزایی کنند. راه هم‌افزایی‌اش هم این است که این شورای عالی قرآن که تشکیل شده، سیاستگذاری می‌کند؛ این سیاستگذاری‌ها را مورد توجه قرار بدهند؛ این کار مهمی است، کار مفیدی است» [۲۰].

جدول ۹. فعالیت‌های وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی در حوزه قرآنی طی سال‌های ۱۴۰۰ تا ۱۴۰۳ [۴]

سال	عنوان فعالیت	کمیت	هم‌گرایی با کارویژه ایجاد جریان عمومی	هم‌گرایی با خصیصه مردمی بودن	هم‌گرایی با مؤلفه تولید رهبری فعال و مؤثر	هم‌گرایی با عملکرد شبکه‌ای	نوع ارتباط فعالیت با حمایت از حلقه‌های میانی
۱۴۰۰	برگزاری دوره تربیت مربی قرآن	۴۰ دوره آموزشی	-	-	-	-	غیرمستقیم
	طرح بشری در استان‌ها	۲ دوره آموزشی	-	-	-	-	غیرمستقیم
۱۴۰۱	برگزاری دوره تربیت مربی روخوانی و روان‌خوانی قرآن و تربیت مربی کودک	۲ دوره آموزشی	-	-	-	-	غیرمستقیم
	برگزاری طرح محله‌های علوی با حضور ۳۰۰ دانش‌آموز در مناطق کم‌برخوردار - منطقه آزاد اروند	۱۰۰ دوره آموزشی	-	-	-	-	غیرمستقیم
	طرح بشری در استان‌ها	۲۸ دوره آموزشی	-	-	-	-	غیرمستقیم
۱۴۰۲	دوره‌های تربیت معلم حفظ قرآن	۲ دوره آموزشی	-	-	-	-	غیرمستقیم
	دوره آموزشی کنشگری مؤثر در فضای مجازی ویژه فعالان قرآنی (مسک)	۴۵ دوره آموزشی	-	-	-	-	غیرمستقیم
	طرح بشری در استان‌ها	۵۴ دوره آموزشی	-	-	-	-	غیرمستقیم
	برگزاری دوره توانمندسازی مدیران و مربیان مؤسسات قرآنی	۲ دوره آموزشی	-	✓	✓	-	مستقیم
۱۴۰۳	طرح بشری در استان‌ها	۴۰ دوره آموزشی	-	-	-	-	غیرمستقیم
	برگزاری دوره‌های توانمندسازی مربیان قرآن	۴۵ دوره آموزشی	-	-	-	-	غیرمستقیم

همان‌گونه که در جدول ۹ مشاهده می‌شود، عمده فعالیت‌های این معاونت، از جنس برگزاری دوره‌های توانمندسازی و تربیت مربی قرآن است و تنها موارد معدودی اختصاص به مأموریت ذاتی این معاونت در ساماندهی و هدایت فعالیت‌های تبلیغی - ترویجی و هنری - رسانه‌ای قرآنی، مانند برگزاری دوره آموزشی کنشگری مؤثر در فضای مجازی و امثال آن دارد. عمده سایر فعالیت‌های این معاونت، از جنس آموزش عمومی قرآن است که سازمان‌ها و دستگاه‌های دیگری همچون سازمان دارالقرآن سازمان تبلیغات اسلامی نیز به این حوزه می‌پردازند. از موانع جدی کارکرد این معاونت در راستای حمایت از مشارکت‌های مردمی در حوزه امور قرآنی رامی‌توان رویکرد تصدی‌گری در امور اجرایی حوزه قرآنی مانند برگزاری نمایشگاه‌های ملی و بین‌المللی قرآنی دانست. به گونه‌ای که بیشتر وقت و انرژی این وزارتخانه، صرف برگزاری و پشتیبانی از این قبیل امور اجرایی می‌شود [۱۶].

۵. نتیجه‌گیری و ارائه پیشنهادها

اهم نتایج به‌دست آمده از تحلیل کلی وضعیت عملکردی دستگاه‌های قرآنی کشور در زمینه حمایت از حلقه‌های میانی این حوزه عبارتند از:

۵-۱. عدم تبیین مفهومی «حلقه میانی» توسط سیاستگذاران و ابهام مفهومی آن در اسناد تقنینی

تا پیش از تصویب آیین‌نامه اجرایی بند «د» ماده (۷۵) قانون برنامه هفتم پیشرفت (مصوب ۱۴۰۴/۰۶/۲۷ هیئت وزیران) تعریفی واحد از مفهوم «حلقه میانی» در میان صاحب‌نظران، دستگاه‌ها و فعالان دولتی و غیردولتی، ذی‌نفعان و ذی‌ربطان حمایت از مصادیق این حلقه‌ها در عرصه قرآنی کشور وجود نداشت و در حالی که تبیین مفهومی جامع و مانعی از این ترکیب توسط سیاستگذاران نشده و هیچ سند سیاستی بالادستی در این زمینه موجود نبود، این مفهوم به لایه‌های قانونگذاری^۱ و اجرایی وارد شد. بسیاری این مفهوم را معادل مفاهیمی همچون «مشارکت‌های مردمی» یا «نهادهای مردمی قرآنی» (به معنای نهادهای رسمی یا غیررسمی غیروابسته به دستگاه‌ها) می‌دانند. یقیناً این ابهام در تعریف و کارکرد، باعث سردرگمی در سیاستگذاری، ساماندهی، هدایت، حمایت و تسهیل‌گری می‌شد.

۵-۲. آسیب «غلبه رویکرد تصدی‌گری بر رویکرد حمایت‌گری و پشتیبانی» در نسبت به حلقه‌های میانی

غالب فعالیت دستگاه‌های دولتی و حاکمیتی در حوزه قرآن، از سنخ تصدی‌گری است و بسیاری از این کنشگران، حلقه‌های میانی را به‌عنوان «رقیب» (به‌خصوص در سطوح استانی و شهرستانی) و یا «بازوی اجرایی» خود می‌دانند و به‌دنبال کنترل، استانداردسازی و یکسان‌سازی آنها هستند. این رویکرد مانع از استقلال، پویایی و خلاقیت این حلقه‌ها خواهد بود. فقدان اراده جدی برای تغییر نقش از «متصدی» به «حامی» مانعی بزرگ در راستای شکوفایی حلقه‌های میانی حوزه قرآن به‌شمار می‌رود. اتخاذ رویکرد تصدی‌گری به جای رویکرد حمایت‌گری توسط دستگاه‌ها در امور قرآنی، علاوه بر ایجاد رکود و بی‌انگیزگی در میان حلقه‌های میانی، باعث می‌شود که نه خود این حلقه‌ها بالندگی کافی را بیابند و نه دولت بتواند در طولانی‌مدت به‌عنوان رقیبی قدرتمند برای این تشکلهای و نهادهای، به ایفای نقش در عرصه قرآنی کشور، به کنشگری خود ادامه دهد.^۲

۵-۳. عدم آگاهی‌بخشی لازم به نهادهای مردمی نسبت به ظرفیت الگوی حلقه میانی توسط سیاستگذاران

گسترش الگوی حلقه میانی، پس از ایجاد تعریفی شفاف، واحد و فراگیر از آن در لایه‌های حکمرانی، نیازمند اقدامات آموزشی، ترویجی و گفتمان‌سازی است. براساس بررسی‌ها، اقدامات تبیینی و ترویجی لازم و پشتیبان این راهبرد، در لایه ذی‌نفعان اصلی آن، یعنی نهادهای مردمی، صورت نگرفته است و بسیاری از انجمن‌ها و اتحادیه‌های قرآنی، به‌دلایلی مانند عدم آگاهی لازم از ظرفیت الگوی حلقه‌های میانی، التفاتی به ظرفیت عظیم این الگوی فعالیت نداشته و در نتیجه انگیزه، اهتمام و یا مجالی برای ورود به این سازوکار نقش‌آفرین در توسعه فرهنگ قرآنی نیز ندارند.

۵-۴. عدم نقش‌دهی لازم به حلقه‌های میانی در برنامه‌های ملی

هر چند که حلقه‌های میانی سازوکار و راهکار عملیاتی و ملموس اجرای بسیاری از برنامه‌ها و فعالیت‌های ملی قرآنی است، اما بنا به عللی مانند شناخت محدود دستگاه‌ها و سازمان‌های متولی امور قرآنی کشور از ضرورت، ماهیت، ظرفیت و کارکرد آنها، سالیانه برنامه‌های ملی قرآنی

۱. بند «د» ماده (۷۵) قانون برنامه هفتم پیشرفت.

۲. مذاکرات جلسه کمیسیون نهادهای مردمی قرآنی؛ تشکیل شده در دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی، ۱۳۸۰/۱۱/۳۰.

بسیاری، بدون توجه و نقش‌دهی به حلقه‌های میانی اجرا می‌شود. سلب فرصت کنشگری میدانی از حلقه‌های میانی در عرصه‌های اجرایی رویدادهای قرآنی، محروم نمودن این حلقه‌ها از فرصت بی‌نظیری است که می‌توانند در آن فرایند نضج‌یابی، بلوغ، بهینه‌سازی کارکردهای خود و البته ترویج و گفتمان‌سازی خود را داشته باشند و در نهایت این عدم نقش‌دهی منجر به نهادینه نشدن و رسمیت نیافتن این سنخ از فعالیت در فضای فعالیت‌های قرآنی کشور خواهد شد.

۵-۵. تغییر رویکردهای حمایتی با تعویض مدیران، در غیاب چارچوب‌های سیاستی کلان و میانی

براساس سند پژوهی‌های انجام شده، تا پیش از تصویب قانون برنامه هفتم پیشرفت و ذکر موضوع حمایت از حلقه‌های میانی عرصه قرآنی کشور در بند «د» ماده (۷۵) این قانون، سیاست‌های حلقه‌های میانی به صورت مشخص در هیچ سند سیاستی کلان و یا میانی تبیین نشده است، بنابراین در لایه اجرایی و مدیریتی هیچ رویکرد ثابتی در قبال این موضوع نضج نیافته است. در نتیجه در موارد متعددی، با تغییر مدیران، رویکردها و رویه‌ها هم تغییر و اقدامات حمایتی مانند سرمایه‌گذاری‌های مالی، انسانی و آموزشی قبلی کاهش یافته و یا از بین می‌رود. این چالش باعث توقف ناگهانی بسیاری از فعالیت‌ها و فصلی شدن آنها، سلیقه‌ای شدن حمایت‌ها و سردرگمی و کاهش تمایل کنشگران به فعالیت در این عرصه به دلیل از بین رفتن اعتماد آنها می‌شود. این مسئله را می‌توان ناشی از فقدان و خلأ چارچوب‌های سیاستی کلان و میانی و قانونگذاری و برنامه‌ریزی غیرمبتنی بر این چارچوب‌ها دانست. در نتیجه، غالباً با تغییر مدیران، رویکردها و رویه‌ها هم عوض می‌شود و سرمایه‌گذاری‌های مالی، انسانی و آموزشی قبلی از بین می‌رود.

۵-۶. کم‌توجهی به پرورش نیروی انسانی توانمند در حوزه حلقه‌های میانی عرصه قرآنی کشور

براساس یافته‌ها، سهم اندکی از فعالیت دستگاه‌های متولی و پیشرو در موضوع حلقه‌های میانی در حوزه پرورش نیروی انسانی، به مقوله پرورش نیروی انسانی توانمند در زمینه حلقه‌های میانی اختصاص دارد و این امر را می‌توان به طور مشخص یکی از عوامل نهادینه نشدن این سنخ از فعالیت قرآنی در زیست‌بوم فعالیت‌های قرآنی کشور دانست.

۵-۷. تعارض فرهنگ نتیجه‌خواهی زودبازده در دستگاه‌ها با ماهیت دیربازده حرکت‌های مردمی و عمومی

براساس بررسی‌های انجام شده در جداول مندرج در گزارش، فعالیت‌های زودبازده در رأس فعالیت‌های سازمانی در حوزه قرآن است و طلب نتیجه فوری از خلال برنامه‌های اجرایی، یکی از فرهنگ‌های کاری غالب در بسیاری از سازمان‌های حوزه قرآنی است. این در حالی است که ماهیت فعالیت حلقه‌های میانی، در مرتبه اول از نوع گفتمان‌سازی و سپس سرمایه‌گذاری نرم بلندمدت بوده و ثمردهی آن ممکن است چندین سال طول بکشد. بنابراین عمده نهادها و دستگاه‌های قرآنی، ترجیح می‌دهند که بیشتر تمرکز و سرمایه خود را صرف برنامه‌های زودبازده یا برنامه‌های کوتاه‌مدت (مانند برگزاری نمایشگاه، مسابقات یا رویدادهای قرآنی) کنند.

۵-۸. عدم طراحی شاخص‌هایی برای ارزیابی عملکرد حلقه‌های میانی توسط دستگاه‌های سیاستگذار

حمایت از حلقه‌های میانی نیازمند شاخص‌های ارزیابی عملکرد این گونه کنشگری است. در حال حاضر شاخصی برای ارزیابی موفقیت یا عدم موفقیت، کیفیت خروجی و تأثیر اجتماعی این حلقه‌ها وجود ندارد. فقدان شاخص ارزیابی عملکرد، امکان انجام اقدامات حمایتی را نیز در عمل ناممکن می‌سازد.

در راستای سیاستگذاری و حمایت از جریان حلقه‌های میانی مروج گفتمان انقلاب اسلامی در حوزه «نهضت‌های قرآنی» (مصرح در بند «د» ماده (۷۵) قانون برنامه هفتم پیشرفت)، پیشنهادی ذیل ارائه می‌شود:

الف) اصلاح تعریف «حلقه‌های میانی» در ماده (۱) آیین‌نامه اجرایی بند «د» ماده (۷۵) قانون برنامه هفتم، با توجه به کارکرد این حلقه‌ها در پیوند سطوح «مردم-مردم»

آیین‌نامه اجرایی بند «د» ماده (۷۵) قانون برنامه هفتم پیشرفت، کارکرد حلقه‌های میانی را منحصرأ در ایجاد ارتباط بین دو سطح حاکمیت و مردم می‌داند؛ در حالی که کارکرد این حلقه‌ها اعم از ایجاد این نوع از ارتباط بوده و ایجاد ارتباط عرضی بین سطوح مردم-مردم را نیز شامل می‌شود. به علاوه اینکه برخلاف بند «د» ماده (۷۵) که صراحتاً و مؤکداً موضوع قرآنی را از موضوعاتی مانند تربیتی و ورزشی جدا کرده است، این تعریف، به موضوعات قرآنی تصریح نکرده است. بر همین اساس، پیشنهاد می‌شود که تعریف حلقه‌های میانی در آیین‌نامه مزبور بدین نحو اصلاح شود:

اصلاح ماده (۱) **آیین‌نامه اجرایی بند «د» ماده (۷۵) قانون برنامه هفتم پیشرفت**: «اشخاص حقوقی دارای پروانه/مجوز فعالیت‌های قرآنی، فرهنگی، هنری، ورزشی و تربیتی از مراجع ذیصلاح که صلاحیت زمینه‌سازی مشارکت هرچه بیشتر مردم را با طراحی سازوکارهایی نظام‌مند در موضوع‌های مذکور دارا بوده و پل ارتباطی دستگاه‌های اجرایی با عموم مردم و جریان‌های مردمی با یکدیگر هستند، مانند مؤسسات، کانون‌ها، انجمن‌ها، هیئت‌ها، اتحادیه‌ها، تشکل‌های مردم‌نهاد، گروه‌های جهادی و پایگاه‌های بسیج».

ب) توزیع اعتبارات قرآنی بند «ب» ماده (۷۶) قانون برنامه هفتم در قوانین بودجه سنواتی با رویکرد حمایت از حلقه‌های میانی بند «ب» ماده (۷۶) قانون برنامه هفتم پیشرفت، وزارت ارشاد اسلامی را مکلف ساخته که آیین‌نامه‌ای تدوین کند تا براساس آن، شرکت‌های دولتی، بانک‌ها و مؤسسات انتفاعی وابسته به دولت، مندرج در پیوست شماره (۳) قانون بودجه سنواتی، یک درصد (۱٪) از هزینه‌های جاری خود را برای هم‌افزایی و ارتقای فعالیت‌ها و تولیدات فرهنگی از قبیل موضوعات قرآنی اختصاص دهند. بر این اساس، رویه جاری شکل گرفته آن است که دستگاه‌های حوزه قرآنی به صورت سالیانه برنامه عملیاتی خود را به تصویب سازمان برنامه و بودجه می‌رسانند و در قالب توافق‌نامه با نهادها، این اعتبارات از طریق دستگاه‌های مزبور به دریافت‌کنندگان انتقال می‌یابد. در **قانون بودجه ۱۴۰۴ کل کشور**، ذیل بند «ث» تبصره «۸»، به توزیع این اعتبارات از مجرای مذکور پرداخته شد، با این تفاوت که رویکرد توزیع این اعتبارات، حمایت از جریان‌های مردمی بود. پیشنهاد می‌شود که اعتبارات مربوط به بند «ب» ماده (۷۶) **قانون برنامه هفتم پیشرفت** در قوانین بودجه سنواتی با تمرکز بر رویکرد حمایت از «جریان حلقه‌های میانی» (از جمله حوزه قرآن) توزیع شود؛ چراکه از این مجرا، هم اهداف بند «ب» ماده (۷۶) و هم اهداف بند «د» ماده (۷۵) **قانون برنامه هفتم پیشرفت** به صورت توأمان پی‌جویی خواهد شد.

پ) تدوین برنامه عملیاتی هم‌افزایی اتحادیه‌های استانی مؤسسات و تشکل‌های قرآنی با حلقه‌های میانی قرآنی با توجه به اینکه اتحادیه کشوری مؤسسات و تشکل‌های مردمی قرآن و عترت، دارای بازوهای اجرایی در همه استان‌های کشور هستند و این شعب استانی، بالاترین جایگاه حقوقی ساماندهی و هماهنگی امور مردمی قرآنی هر استان را دارند، می‌توانند با هم‌افزایی با حلقه‌های میانی قرآنی استان، نقش مؤثری در جریان‌سازی حلقه‌های میانی قرآنی متناسب به اقتضائات بومی هر استان داشته باشند. در این راستا پیشنهاد می‌شود که اتحادیه کشوری مؤسسات و تشکل‌های مردمی قرآن و عترت (ع) با هماهنگی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، سازمان تبلیغات اسلامی و بنیاد فرهنگی بقیه‌الله (عج)، اقدام به دریافت و تجمیع برنامه‌های عملیاتی اتحادیه‌های استانی برای پشتیبانی از حلقه‌های میانی قرآنی هر استان نماید و برنامه یکپارچه و پیشنهادی را جهت تصویب به شورای توسعه فرهنگ قرآنی ارائه کند.

ت) افزایش نقش حلقه‌های میانی در برگزاری رویدادهای سالیانه حوزه قرآن در کشور

پیشنهاد می‌شود که دستگاه‌های دولتی و حاکمیتی حوزه قرآنی کشور، مانند مرکز عالی قرآن وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی (نمایشگاه بین‌المللی

قرآن کریم) و سازمان اوقاف (مسابقات بین‌المللی قرآن کریم)، که رویدادهای سالیانه این حوزه را برگزار می‌کنند، به‌صورت ویژه نقش‌هایی را برای کنشگری حلقه‌های میانی قرآنی در برگزاری این رویدادها در نظر بگیرند. این نقش‌آفرینی به مجموعه‌های مزبور کمک می‌کند تا در ضمن فعالیت، امکان هویت‌یابی، انتظام و گفتمان‌سازی را بیابند.

ث) بازنگری اسناد راهبردی توسعه فرهنگ قرآنی در راستای نقش‌آفرینی حداکثری حلقه‌های میانی

طی حدود ۱۰ سال گذشته (از سال ۱۳۸۸ تاکنون) اسناد راهبردی توسعه فرهنگ قرآنی در حوزه‌های تخصصی مانند آموزش عمومی قرآن، پژوهش و آموزش عالی قرآنی، تبلیغ و ترویج قرآن و حفظ قرآن تدوین و تصویب شده‌اند. اما در این اسناد به نقش حلقه‌های میانی تصریح نشده است. بر این اساس پیشنهاد می‌شود که شورای توسعه فرهنگ قرآنی براساس مأموریت‌های ذاتی خود، اسناد تخصصی مرتبط را متناسب با چشم‌انداز [بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی](#) و با رویکرد افزایش نقش‌آفرینی جریان حلقه‌های میانی و اقتضائات جدید، مورد بازنگری و به‌روزرسانی قرار دهد.

ج) معرفی و ترویج الگوهای برجسته حلقه‌های میانی قرآنی

یکی از مقدمات ضروری توسعه حلقه‌های میانی قرآنی، الگوسازی و فرهنگ‌سازی حلقه‌های میانی قرآنی موفق و شاخص است. در حال حاضر در سطح کشور، جریان‌ها و گروه‌هایی هرچند اندک وجود دارند که به‌رغم نقش‌آفرینی در قالب حلقه‌های میانی و تربیت کنشگران متعدد در کشور، بسیاری از فعالان قرآنی، دستگاه‌ها و نهادهای قرآنی شناختی از آنها ندارند و این الگوها و مصادیق به‌صورت گسترده و فراگیر معرفی و تبیین نشده‌اند. بنابراین پیشنهاد می‌شود که به‌منظور الهام‌بخشی، الگوسازی، شبکه‌سازی و انتقال دانش و تجربه، سازمان صدا و سیما، سازمان تبلیغات اسلامی، سازمان جهاد دانشگاهی، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، اتحادیه مؤسسات و تشکل‌های مردمی قرآن و عترت و بنیاد فرهنگی بقیه‌الله (عج)، در قالب روش‌های متنوع و خلاقانه (مانند مستندنگاری، تولید محتوای داستانی و روایت‌محور، برگزاری جشنواره یا مراسم تقدیر)، اقدام به معرفی و ترویج الگوهای برجسته حلقه‌های میانی قرآنی (براساس شاخص‌هایی همچون مردمی و خودجوش بودن، اثربخشی، قابلیت تکرارپذیری، نوآوری و مبتنی بر مفاهیم ناب قرآنی) نمایند.

همچنین پیشنهاد می‌شود که سازمان تبلیغات اسلامی سکویی با عنوان «سکوی انتقال تجربه حلقه‌های میانی قرآنی» ایجاد کند که در آن هم امکان شبکه‌شدن حلقه‌های میانی سراسر کشور فراهم باشد و هم این حلقه‌ها بتوانند تجارب موفق خود را به اشتراک بگذارند.

چ) برگزاری دوره‌های توانمندسازی نیروی انسانی در زمینه حلقه‌های میانی قرآنی

یکی از برنامه‌های حمایتی رایج، پایدار و اثربخش، برگزاری دوره‌هایی برای انتقال دانش و مهارت‌های لازم برای توانمندسازی و تربیت نیروی انسانی تسهیل‌گر قرآنی است. بنابراین پیشنهاد می‌شود که دستگاه‌های مسئول در حوزه قرآن، در هر کدام از حوزه‌های تخصصی خود، در راستای انتقال دانش و مهارت لازم در زمینه راهاندازی و اداره حلقه‌های میانی، اقدام به برگزاری دوره‌های توانمندسازی و تربیت نیروی انسانی تسهیل‌گر حوزه قرآنی کنند.

منابع و مآخذ

- [۱] پایگاه گسترش آرا و اندیشه‌های امام خمینی (ره). <https://up9347/ir.B2n/>
- [۲] بیانات مقام معظم رهبری در اجتماع بزرگ مردم کرمانشاه (۱۳۹۰/۰۷/۲۰). پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله خامنه‌ای (مدظله). <https://17510/f/ink.khl/>
- [۳] بیانات مقام معظم رهبری (مدظله) در مراسم سی‌وسومین سالگرد رحلت امام خمینی (ره) (۱۴۰۱/۰۳/۱۴). پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله خامنه‌ای (مدظله). <https://50381/f/ink.khl/>
- [۴] جمالی گندمانی، احمد (۱۴۰۳). «کتاب سال قرآن جمهوری اسلامی ایران ۱۳۹۸ تا ۱۴۰۲». دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی.
- [۵] سلمانی ماهینی، مرتضی (۱۳۹۰). «شناسایی و اولویت‌بندی چالش‌های اجرای منشور توسعه فرهنگ قرآنی». رساله کارشناسی ارشد. دانشگاه صنعتی مالک اشتر.
- [۶] بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی. <https://41673/f/ink.khl/>
- [۷] بیانات مقام معظم رهبری در دیدار با دانشجویان (۱۳۹۸/۰۳/۰۱). پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله خامنه‌ای (مدظله). <https://42633/f/ink.khl/>
- [۸] شفیعی خانی، محمدامین. یادداشت «جامعه مدنی» و «حلقه‌های میانی»؛ شباهت‌ها و تفاوت‌ها؛ اندیشکده حکمروایی فرهنگ و صنایع خلاق.
- [۹] میراسماعیلی، سیداوایس (۱۴۰۲). مقاله «نقش، شایستگی و انتظارات حلقه‌های میانی پیشرفت»، اندیشکده همپا.
- [۱۰] پرتال حلقه‌های میانی. یادداشت «پیش‌درآمدی بر حلقه‌های میانی»، به نشانی <https://ft3062/ir.B2n/>
- [۱۱] مصاحبه با محسن قنبریان. «حلقه‌های میانی». <http://8442/podcast/ir.mghanbarian/>
- [۱۲] طرح جامع نهضت قرآن‌آموزی. ۱۳۸۵. سازمان تبلیغات اسلامی.
- [۱۳] فریدونی، محمدحسین و همکاران، (۱۳۹۱). «آشنایی با منشور توسعه فرهنگ قرآنی». دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی، ص ۶۱.
- [۱۴] جمالی گندمانی، احمد (۱۴۰۱). گزارش «ارزیابی عملکرد نهادها و دستگاه‌های متولی امور فعالیت‌های قرآنی (به‌همراه نگاشت نهادی توسعه فرهنگ قرآنی)». مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، دفتر مطالعات آموزش و فرهنگ، آذرماه ۱۴۰۱، مسلسل: ۱۸۶۰۳.
- [۱۵] گزارش «پیشینه حقوقی صدور مجوز، نظارت و ساماندهی بخش قرآنی مردمی»، ۱۳۹۳. دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی.
- [۱۶] بیات، م. نامه دفتر مطالعات فرهنگ و آموزش به سازمان‌های حوزه قرآن. (مصاحبه با صاحب‌نظران و دستگاه‌های حوزه قرآن). ۱۴۰۴. ۸۲-۴۰۵۴/۱۶۲۰۰.
- [۱۷] پایگاه اطلاع‌رسانی جامعه فرهنگی قرآنی عصر (عج). <https://setare114.ir.www/>
- [۱۸] وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی (۱۴۰۴). تصویب‌نامه هیئت وزیران با موضوع تصویب آیین‌نامه اجرایی بند «د» ماده (۷۵) قانون برنامه هفتم پیشرفت. شمارنامه: ۱۱۴۹۵۴/ت/۵۶۴۵۰۸.
- [۱۹] عصاره‌نژاد دزفولی، سینا و جمالی گندمانی، احمد (۱۴۰۴). گزارش «واکاوی چالش‌های همکاری بین‌بخشی سازمان اوقاف و امور خیریه با دستگاه‌های حوزه دین و ارائه راهکار». مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، دفتر مطالعات فرهنگ و آموزش، فروردین ۱۴۰۴، مسلسل: ۲۰۵۹۴.
- [۲۰] بیانات مقام معظم رهبری (مدظله) در محفل انس با قرآن، (۱۴۰۳/۱۲/۱۲). پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله خامنه‌ای (مدظله). <https://59569/f/ink.khl/>

[۲۱] پایگاه اطلاع‌رسانی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، مرکز عالی قرآن و عترت. <https://ir.gov.farhang.qia/>

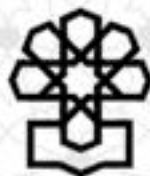
[۲۲] فریدونی، محمدحسین و سلمانی ماهینی، مرتضی (۱۳۸۸). مقاله «مروری بر نقش و جایگاه نهادهای قرآنی مردمی در تحقق اهداف منشور توسعه فرهنگ قرآنی»، دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی.

[۲۳] مرکز آمار ایران (پاییز ۱۴۰۳). «گزارش وضعیت اجتماعی و فرهنگی ایران».

[۲۴] شورای توسعه فرهنگ قرآنی (۱۳۹۸). «گزارش راهبردی وضعیت مؤسسات مردمی قرآنی کشور». دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی.

گزیده سیاستی

چالش‌های حمایت از حلقه‌های میانی شامل ابهام مفهومی، غلبه رویکرد تصدی‌گری بر حمایت‌گری در سطوح سیاستی، عدم آگاهی‌بخشی نسبت به ظرفیت این حلقه‌ها، عدم نقش‌دهی به آنها در برنامه‌های ملی، تغییر رویکرد حمایتی با تعویض مدیران و غلبه فرهنگ نتیجه‌خواهی زودبازده در دستگاه‌هاست.

مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی

تهران، خیابان پاسداران، روبروی بازار نیاوران (ضلع جنوبی، پلاک ۸۰۲)

تلفن: ۷۵۱۸۳۰۰۰ | صندوق پستی: ۱۵۸۷۵-۵۸۵۵ | پست الکترونیک: imc@males.ir

وبسایت: rc.males.ir